٤٠

دوایین شەڕی تورك و یۆنان و سەركەوتنی توركەكان[١]

[١] **سەرەتای بەشی یەكەمی بەرگی دووەم**

لە كاتێكا دەسم كرد بە لەچاپدانی ئەم بەرگەی یادداشت، كارەساتی نابەجێ و خوێنینی میسر لە هەمو گێتیا وەكو گرمەی هەورەتریشقەیەكی لەپڕو ناكاو دەنگی دایەوە. ئینگلیز بە پێی سروشتی دێریكیان دیسانەوە كەوتنە پلیشاندنەوەی خەڵق و بە بیانوی پاراستنی مەصالحی بەریتانیاوە لەگەڵ دەوڵەتی "گەورە!"ی فرەنسەو كۆمەڵەی دزو جەردەكانی جولەكە پێكەوە دەسی جەورو ناحەقیان بۆ نەتەوەی ئازاو بە شەرەفی میسر درێژ كرد. من ئەمویست كە لەم یادداشتەدا كەمێك لە كردەوەكانی ئینگلیز بەرامبەر بە كورد بدوێم. بەڵام دیارە كە بەمە لە سەدا یەكی ئەوەم پێ دەرنەئەخرا كە ئەم هەڵمەتە ناحەق و لەناكاوە خستیە بەرچاوی نەتەوەكانی دونیا. ئانتونی ئیدنی سەرەكوەزیری بەریتانیای گەورە! بەم كردەوە بێجێیە جارێكی تر برینەكانی هەمو نەتەوەكانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی كولاندەوەو هەمو ئەو هۆیانەی بزواند كە ترسی هەڵگیرساندنی شەڕی سێیەكی گێتی لێ ئەكرا. بەمە لە پێش هەمو شتێكا بەریتانیا و نەتەوەی ئینگلیز ئنجا نەتەوەكانی تری گێتی خستە دەرەكەوە. كانگای نوری شارستانیەتی، قیبلەی زانستی و ئەدەب واتە میسری خۆشەویست و پێشەوای نەتەوەكانی خۆرهەڵاتی ناوەڕاستی دایە بەر شێلكی تۆپ و نارنجۆك. لە خوا نەترسا. لە دەوڵەتە گەورەكان و نەتەوە یەكگرتوكان و تەنانەت لە قیژەو زریكەكانی نەتەوەكەی خۆی واتە لە ئینگلیزیش شەرمی نەكرد. دەریخست كە ڕەوانێكی پاك و یا ڕەوانی هەر نیە. ئەگەر ئەو گیانە بەرزە نەبوایە كە زۆربەی دانیشتوەكانی ئینگلیز لە لەندەن دەریانبڕی و "ئیدن"ی دەعبا و ئاگركەرەوەی شەڕیان پێ ڕسوا كرد، ئەمانوت كە ئەم نەتەوەیە مافی بە ژیانەوە نەماوەو ئەبێ ناوی لە لاپەڕەی كتێبی گێتییا نەمێنێ و بسڕێتەوە. لەوەشا شكم نییە كە ئیدن بە شەپازللەی زەمان هۆشی دێتەوە بە بەراو مێژو مانای بێ ڕەوانی و زوڵمی تێئەگەیەنێ و تۆڵەی لێ ئەكاتەوە، واتە لە ئەنجاما ڕاستی و حەق هەر سەرئەكەوێ!!.

بەغدا
بستان الخس ٤٦٩/ ١/١٧
تلفون: ٨٥٤٢٥
ڕەفیق حیلمی

وەنیزە لۆس ی سەرەکوەزیری یۆنان یەکێك بو لە هەرە بلیمەتەکانی زەمانی خۆی. ئەوەندەی کە بۆ زیندوکردنەوەی ڕابوردوی بەورشەی[٢] یۆنانستانی کۆن و دێریك، تەقەلای ئەدا ئەوەندەش دوژمنی بێئامانی تورك و چاوی لە داگیرکردنی ئەزمیرو هەندێ لە شارەکانی تری تورکیاوە بو کە بەشێکی زۆربەی دانیشوەکانی ڕۆمی (واتە یۆنانی) بون و یا مەیلی حکومەتی یۆنانیان هەبو. جگە لەمە بە هۆی وریایی و زرنگی خۆیەوە لە دونیای سیاسەتا لە لای گەورە سوێندخۆرەکانی دەوری خۆیا جێگەیەکی بەرزی پەیا کردبو و بە یەکێك لە سیاسیە بلیمەتەکانی ئەو زەمانە ئەناسرا. لەبەر ئەمە لە کاتێکا هاتە سەرکارو بو بە سەرەکوەزیری یۆنان توانی کە بەریتانیا بکا بە پشتیوانی یۆنان و یارمەتی چەك و دراوی لێ وەرگرێ و بە جۆرێ کە لە بەرگی یەکەما باسمان کردبو بەو لەشکرەوە کە بە دراوو چەکی ئینگلیز پێکهاتبو بچێتە شاری ئەزمیرەوەو بیگرێت ئنجا لە دوای ئەمەو لە کاتێکا کە لەوەدا بو پەلامار بداتە سەر شارەکانی تری تورك، "ئەلەکزەندەر= ئەسکەندەر"ی مەلیکی یۆنان مردو قوستەنتینی دوژمنی[٣] وەنیزە لۆس گەڕایەوە سەر تەخت. ئنجا وەنیزە لۆس لە وەزارەت دور کەوتەوە.

فەرەنسزەکان کە چارەی قوستەنتینیان نەئەویست و سیاسەتی بەریتانیایان بەدڵ نەبو لە تورکەکان نزیك کەوتنەوەو لەگەڵیان ڕێکەوتن و لە "کلیکیا" کشانەوە. جگە لەمە وەکو لە پێشا باسمان کردبو لەم کشانەوەیەدا چەکی لەشکرەکانی خۆشیان بۆ تورکەکان بەجێ هێشتبو. ئەمانەو گەلێ شتی تر لە ئەنجامدا بو بە هۆی ئەوەی کە ئینگلیزەکانیش دەس لە یۆنان هەڵگرن و بە لای تورکا با بدەنەوە. بەڵام وەکو گومان ئەبرا بە هاتنی قوستەنتین بۆ سەر تەخت و

١٩٥٦/١١/١٢

[٢] بە ورشە= لامع.

[٣] وەنیزە لۆس ببو بە هۆی هاتنی ئەسکەندەر بۆ سەر تەختی یۆنان و جێنشینی قوستەنتین. بەڵام مەیمونێکی هار ئەسکەندەری گەست و بەمە مرد. لە هەڵبژاردنی تازەشا لاگیرەکانی قوستەنتین سەرکەوتن و قوستەنتین گەڕایەوە سەرتەخت.

بادانەوەی ئینگلیز بە لای تورکا یۆنانیەکان لە داوای خۆیان نەکەوتن و دەستیان هەڵنەگرت. نزیکەی ساڵێك بەسەر شەڕی "سەکاریا"دا تێپەڕیبو کە یۆنانیەکان ئەمجارە لەژێر بەیاخی قوستەنتیندا کۆبونەوەو کەوتنەوە سەودای پەلاماردانەوە بۆ سەر خاکی تورك.

حکومەتی بەریتانیا ویستی بۆ ڕێکخستنی بەینی تورك و یۆنان بکەوێتە بەینەوە. بەڵام ئەمە سەری نەگرت. لەشکری یۆنان لە دیوی باڵکانەوە گەیشتە نزیك ئەدرنەو کەوتە هێرشهێنان بۆ سەر ئەستەمولْ. فەرەنسەو ئیتالیا وایان لە ئینگلیز گەیاند کە ئیتر چاو لە یۆنان ناپۆشن و بە هێزی لەشکرەکانیان ئەیانگێڕنە دواوە. لەم لایشەوە "مستەفا کەمال" هەوڵی ئەوەی ئەدا کە بە خۆشی و ئاشتی لەگەڵ ئینگلیزەکان ڕێکەوێت و لە حکومەتی یۆنان دوریان بخاتەوە. بەڵام کەڵکی نەبو. جگە لەمەش نێراوەکەی[٤] لە لەندەن بە سوکی تەماشای کراو توشی کەمقەدری هات..

ئیتر "مستەفا کەمال" چاری نەما.. یا مردن یا سەرکەوتن!.. لەشکری یۆنان کە دوای شەڕی سەکاریا و شکستە گەورەکەی گەڕابۆوە دەوروپشتی ئافیۆن قەرەحەسارو لەژێر سەرەکی جەنرال پاپۆلاسدا لەو ناوە گیرسابۆوە خەریکی خۆکۆکردنەوە بو. "مستەفا کەمال" لەم کاتەدا بو کە ئیتر دەسی لە ئینگلیزەکان ششت. (ئەستەمولْ)یش لە لایەن لەشکری یۆنانەوە کەوتبوە ژێر ترسەوە. لەبەرئەمە بەیانی ٢٦ی ئاغستۆسی (ئاب-١٩٢٢) واتە ساڵێکی تەواو لە دوای شەڕی سەکاریا لە ناکاوا هێزەکانی تورك پەلاماری لەشکری یۆنانیان داو لە ئافیۆن قەرە حەساردا تۆپەکانیان لێ خستنە کار. لەشکری یۆنان خراپ شپرزە بوو سەری لێ شێوا. لەشکری تورك چوە ناو لەشکرەکەی یۆنانەوەو کردی بە دو بەشەوە. ژمارەیەکی زۆربەی لێ کوشتن و گەلێکی لێ بەدیل گرتن. "ژەنەراڵ تریکوپیس"ی سەرەك لەشکری یۆنان لەناو بەدیلگیراوەکانا بو. ئەوانەی کە بەدیل نەگیرابون و یا لە مردن و کوژران ڕزگاریان ببو کەس بە جەستەیان نەبێ. تا

---

[٤] نێرراو" مبعوث یا مرخص.

گەیشتنە قەراغ زەریای سپیو خۆیان هاویشتە کەشتیەکانی یۆنانەوە، بارەها مردنیان بە چاوی خۆیان چاو پێکەوتو بە مەرەیەك چون کە مەگەر هەر خوا بیزانێت.

لە ٩ی ئەیلول ١٩٢٢ لەشکری سەرکەوتوی تورك گەیشتە بەردەمی ئەزمیرو گرتی. بەمجۆرە شەڕی تورکو یۆنان بڕایەوەو دوایی هات.. بەڵام کردەوەی تورك لە دوای شەڕ، ئەمجارەش ناوی زڕاندن. واتە دوای ئەوە کە لەشکریان چوە شاری ئەزمیرەوە بە چەند ڕۆژێك ئەو گەڕەکانەی کە غەیرە تورکی تیا دائەنیشت، ئاگری تێ بەربو. حکومەتی "مستەفا کەمال" زۆری پاکانە کرد. بەڵام سودێکی نەبەخشی. واتە قەومی تورکو حکومەتی کەمالیەکانی لە تانوتو لۆمەی دونیا ڕزگاری نەبو!.. دوای گێڕانەوەی ئیزمیر لەشکری مستەفا کەمال ڕوی کردە ئەستەموڵ. سوێندخۆرەکان کەوتنەوە تەقەلای ڕێگرتن لەم لەشکرە. لەگەڵ ئەمەشا لە هەردو لاوە هەوڵی ڕێکەوتن درا. بەڵام ئەمجارەش یەکنەکەوتنی سیاسەتی فەرەنسەو ئیتالیا لەگەڵ سیاسەتی ئینگلیز سودی مستەفا کەمالی تیابو. لە ئەنجامی کارا ئینگلیز سەری چەماندەوەو بە هەڕەشەکانی "لوئید جۆرج"ی سەرەك وەزیری بەریتانیا فەرەنسەو ئیتالیا نەترسانو بایان نەدایەوە. بە هاندانی لۆئید جۆرج دونیاش لە مستەفا کەمال هەڵنەستایە سەرپێ! ئنجا دەرگای ئەستەموڵ بۆ لەشکرەکانی تورك کرایەوە. دوای ئەمە لە ڕێگەی مستەفا کەمالا تەنیا کۆسپێك مابو. سەڵتەنەتو خەلافەت. مستەفا کەمال ئیتر بیری لەوە ئەکردەوە کە ئەم دو کۆسپە گەورەیە لابەرێتو بە بێخی خانەوادەی سوڵتانەکانی عوسمانیدا بچێتە خوارەوە[٥].

بۆ ئەم کارە گرنگەش لە پێشەوە ئەبو پشو بداو ماندوی بحەسێتەوە. چونکە لە ناوچەی (سیاسەت)یشا وەکو ناوچەی شەڕ پێویست بو سەر بکەوێت. ئەبو جارێ بیر لە موئتەمەری لۆزان بکاتەوەو تەگبیری ئەوە ڕێبخا کە لە پەیمانی

---

[٥] سیرة مصطفی کمال والحرکات الوطنیة فی ترکیا.

ئەمجارەدا خەوەکانی خۆی‌و هاوڕێکانی بێتە دی، میساقی میللی سەر بگرێ‌و دەوڵەتی تورکیای تازە بە دونیا بناسرێت!..

ئینگلیزەکان وا بە ئاسانی لە تورك نەئەگەڕان. لە هەمو کاتێکا بەرهەڵسەتیەکیان ئەهێنایە ڕێیان. ئەمجارە داوای ئەوەیان کرد کە ئەستەموڵیش نوێنەر بنێرێتە موئتەمەر. دەستەی مستەفا کەمال سەرپێچیان کردو بەمە ڕازی نەبون. ئنجا "مەجلیسی گەورەی نیشتمانی" کۆبۆوەو دوای مقۆمقۆو دوانێکی درێژو گرنگ بڕیاری دا بە لابردنی سەڵتەنەت. لە ١٧ی تشرینی ١٩٤٢ وحیدەدین لە تەخت هاتە خوارەوەو بە خۆی‌و دەس‌و پێوەندەکانیەوە ئەستەموڵی بەجێهێشت. عەبدولمەجید کرا بە خەلیفەو کارێکی نەما بەسەر سەڵتەنەتەوە واتە بەسەر حوکمەوە. بەمجۆرە مەیدان تەنیا بۆ دەستەی مستەفا کەمال مایەوەو نوێنەری حکومەتی ئەنقەرە لەژێر سەرەکیی عیسمەت پاشای قارەمانی "ئین ئونو"دا چوە لۆزان. بەڵام ئەم موئتەمەرە کە جاری یەکەم لە ٢٠ی تشرینی دوەمدا کۆبۆوەو سەری نەگرت‌و هیچی پێ نەکرا. دوای تەقەلایەکی زۆرو گفتوگۆیەکی ٣ مانگی "کرزن"ی سەرەکی موئتەمەر[٦] لەگەڵ عیسمەت پاشا تێکچو و خۆی لێ تورە کرد. ئنجا بە هەڕەشەوە گەڕایەوە لەندەن. لەسەر ئەمە عیسمەت پاشا ش لۆزان ی بەجێهێشت‌و گەڕایەوە ئەنقەرە.

* * *

٤١

دوای ڕەوانەکرانی شێخ مەحمود بۆ هندستان هەواڵی کوردستانی عێراق:

ئینگلیزەکان کە بە پێی ڕەوشتی کارەسات وا دەرئەکەوت کە بە هەمو جۆرێك ئەیانویست بەرهەڵستی مستەفا کەمال بکەن‌و ڕێی سەرکەوتنی نەدەن، لەو

---

[٦] سەرەکی موئتەمەری یەکەمی لۆزان "کرزن"ی وەزیری بەریتانیا بو.

تەگبیرانەدا کە بۆ ئەم مەبەسە ئەیانکردو یا بە دەسیانەوە بو، کە بیکەن زۆر بە سستی ئەجولانەوە. لەبەرئەمە لەگەڵ کردەوەیانا توشی کۆسپ‌و تەگەرە هاتن‌و زۆری مەبەسەکانیان نەچوە سەر. یەکێك لەو مەبەسانەی ئینگلیز لەو ڕۆژەدا بە قسە مەسەلەی دامەزراندنی کوردستان بو. کەچی هەر خۆیان زیاتر لە هەمو کەسێك تەگەرەیان لەم کارە ئەداو کۆسپە گەورەو گرنگەکان زۆرتر لە لایەن ئینگلیزەکانەوە ئەخرایە ڕێی نیشتمانپەروەرەکانی کورد[٧]. چونکە مەبەسی ئەوان دامەزراندنی کوردستانێك بو کە خۆیان ئەیانویست.

ئەگینا شۆڕشی شێخ مەحمود نەئەبو ببێتە هۆی دەسهەڵگرتن لە مەسەلەی کوردستان. "شێخ مەحمود" لەبەر هەر مەبەسێك هەبێ شۆڕشی نایەوەو بە گژ ئینگلیزا چو. بەڵام لە ئەنجاما بەدیل گیراو نێرایە هندستان. دوای ئەو حوکمەتی کورد بۆچی نەمێنێ‌و یا بە وێنەیەکی باشتر نەیەتەوە ناو؟ حکومەت بۆ "شێخ مەحمود" کرابو یا بۆ قەومی کورد؟.. لە کورتی بیرینەوە ئیتر تا شێخ مەحمود لە هندستان بو ئینگلیز باسی کوردستانیان نەکردەوە. واتە ئەوان کوردستانی بێ شێخ مەحمودیان نەئەویست. بەڵام شێخ مەحمود لە ئیمتیحانی جاری یەکەما دەرنەچوبوو کەوتبو. بە تەمای ئەوە بون کە لە هندستان دەرسەکانی ڕەوان بکاو کە گەڕایەوە کوردستان، ئەو دەورە بەجێ بێنێ کە بۆ ئینگلیز دەس بدا..

ئینگلیزەکان دەسیان لە کوردستان هەڵگرتبو، بەڵام "شێخ مەحمود"یان پێویست بو. لەبەر ئەمە کوردستان بیانو وەسیلە بو نەك مەبەس (غایە). دیارە کە شێخ مەحمود بەبێ کوردستانێك بەکەڵکیان نەئەهات. ئنجا لە کاتێکا کە هەواڵی کوردستان لە دوای شێخ مەحمود گەیشتە جۆرێك پشێوی‌و ئاژاوەی ئەوتۆ کە بە ئینگلیزەکان چار نەکرێ‌و دانەمرکێتەوە "شێخ مەحمود" یان جارێکی تر هێنایەوە عێراق‌و کردیانەوە بە حوکمداری کوردستان. بەڵام وەکو لە جێی خۆیا

---

[٧] لە جێی خۆیا لە ژێر عینوانی: ئینگلیزەکان لە ئەنجامدا بۆچ پشتیان کردە "شێخ مەحمود"و لەبەر چی دەسیان لە مەسەلەی کوردستان هەڵگرت؟ باسی ئەم سیاسەتە تازەیەتان بۆ ئەکەین (ر. حیلمی).

باسی ئەکەین شێخ مەحمود لەوانە نەبو کە خزمەتی مەبەسی ئینگلیز بکا. بەڵکو ئەو بەتەما بو لە کات کەڵك وەرگریٚ و کوردستانی ئازادو سەربەخۆ بە ئینگلیز دروست بکا. لەبەرئەمە لە ئەنجاما ڕێنەکەوتن. هەندێ هۆی واش هاتە پێشەوە کە ئێجگار ڕو بە ئینگلیز وەربگێڕێت و بیخاتە سەر ڕێی سیاسەتێکی تازە..

* * *

٤٢

شۆڕشی کوردەکانی عێراق
لە
عەمادیەو عەقرە

بەوەی کە "شێخ مەحمود" نێررایە هندستان هەرا نەبڕایەوەو قەومی کورد بۆ دواڕۆژی کوردستان دەسی لە تێکۆشان و تەقەلا هەڵنەگرتبو. بەڵام کە ئینگلیزەکان گەڕانەوە سلێمانی و مێجەر سۆن بە مەرامی خۆی گەیشت و ئەو بەرنامەجەی لە لایەن کوڵونەل ویلسەن ی حاکمی عامی عێراقەوە پێی سپێررابو، دوای خوێنڕژاندنێکی زۆر لە دو لاوە "کوردو ئینگلیز" لە ڕودا هاتە جیٚ و سۆن بو بە حاکمی بێ شەریکی هەرێمی سلێمانی، بیری دواڕۆژی نەکردەوەو لەگەڵ ئەوەدا کە یەکێك بو لە دوژمنە هەرە بە"کین"ەکانی تورك، بە هیچ کلۆجێك ڕێی جوڵانەوەی ئەوانەشی نەئەدا کە کوردی بەڕاستی بون و بۆ کوردستان تێئەکۆشان.

بەشی زۆری حاکمەکانی سیاسی لە هەمو لایەك هونەری گەورەیان دابوە سەر فیزو دەعیەی لەتام بەدەرو توڕەیی و تونە تەبیاتیان کردبو بە دەستوری ئیدارە. هەر یەکەیان خۆی لە ئەهالی کردبو بە فیرعەونێك و ئیلهامی ئیدارەی لە حوکمی قەرەقوش و حەکایەتەکانی ئەم وەزیرە کۆنەی میسر (مصر) وەرئەگرت. لەبەر ئەمە ناڕەزایی خەڵق لە ئیدارەی ئینگلیزو دەس و پێوەندەکانیان -کە لە هەندێ

پەسمایەو بێگانە پەرست هەڵیان بژاردبون– گەیشتبوە ئەندازەیەکی وا کە ئیتر بەرەو دەرەك ئەچو. لە هەمو لایەکەوە ئاژاوە دەسی پێ کردبو.

لە مانگی تەموز لە عەمادیە لەژێر سەرەکی حاجی شەعبان ئاغادا شۆڕشێك هەڵگیرسا. جگە لە خەڵقی عەمادیە ئەهالی "بەرواری بالا"و پۆلیسەکانی عەمادیەیش تێکەڵ بەم ئاژاوەیە بون و چونە سەر شۆڕشگێڕەکان. بە شەو دایان بەسەر ماڵی "کەپتەن ویل"ی حاکمی سیاسیاو لەگەڵ "ماکدۆنالد"ی مودیری پۆلیس هەردوکیان کوشتن (١٥ی تەموزی ١٩١٩). بەڵام بە تەقەلای "لچمن"ی حاکمی سیاسی موسڵ[٨] "حاجی عەبدولەتیف ئاغا" کە یەکێك بو لە شۆڕشگێڕەکان، عەمادیە کەوتەوە دەس ئینگلیزەکان، بەڵام شۆڕشەکە بە تەواوی دوایی نەهات. بەڵکو هەندێ لە شۆڕشگێڕەکان دایانە شاخ و کێوەکانی پشت عەمادیەو ناوبەناو لەگەڵ هێزەکانی حکومەتا بە یەکا ئەچون.

ئەم جۆرە هەراو شۆڕش و بگرەو بەردەیە چاوی بە ئەهالی کردەوەو خەڵق ئەوەندە ترسیان لە ئینگلیزەکان نەمابو و بۆ تۆڵەسەندنەوە لە هەل ئەگەڕان. لچمن لە موسڵ گوێزرایەوە. کەپتەن "بیل"[٩] لە جێی ئەو کرا بە حاکمی موسڵ. بیل لەگەڵ سکۆت ی معاونی لە قەزای عەقرە گەشتێکی ناو کوردەکانیان کرد. لە ٤ی تشرینی دوەمدا بۆ چاوپێکەوتنی فارس ئاغا چونە زێبار. لەناو عەشایری ئەم قەزایە کە سورچی و زێباری و بارزانی لێ بو و زێباری و بارزانی دوژمنی یەکن.

---

[٨] لچمن سەرەکی ئەو لەشکرانەی ئینگلیز بو کە لە شەڕی گەورەی یەکەمی گێتیا لە دوای شەڕ بڕانەوە (هودنە یا موتارەکە) لەسەر گرتنی موسڵ، لەگەڵ عەلی ئیحسان پاشای ژەنەراڵی تورك لێیان بو بە شەڕو عەلی ئیحسان ملی نەدا موسڵی بۆ چۆڵ کات لە ئەستەموڵەوە ئەمری حکومەتی عوسمانی بۆ هات. ئنجا ئەم "لچمن"ە دوای داگیرکرانی عێراق و بڕانەوەی شەڕ بو بە حاکمی سیاسی موسڵ. نزیکەی ساڵێك کە لەوێ مایەوە توشی گەلێ دەردیسەری و گێچەڵ بو بە دەس کوردەکانەوە. دوایی گوێزرایەوە "زوبع"و شێخ خومەیسی کوڕی شێخ زاریەوە لە ١٢ی ئەغستۆسی ١٩٢٠ لە بەینی بەغداو فەلوجە لە جێیەکا کوژرا کە پێی ئەڵێن "خان النقظة".

[٩] ئەم کەپتەن "بیل"ە کە دوایی بو بە کولونەل، ئەو "کەپتەن بیل"ە نیە کە لە کۆیەو ڕەواندز حاکمی سیاسی و لە سلێمانی معاونی حاکم بو و لە "بەندیخانە"ی کۆیە منی حەپس کرد.

لەبەرئەمە چونی بیلّ بۆ لای فارس ئاغای زێباری، بارزانیەکانی خستە شکەوەو لە کاتی گەڕانەوەیا بۆ عەقرە ڕێگەیان پێ گرت. بیل‌و سکۆتی معاونی کوژران (٤ی تشرینی دوەمی ١٩١٩). دوای ئەمە بارزانییەکان بە ٣٠٠ سوارێکەوە تاویان دایە سەر عەقرەو بە ئینگلیزیان چۆلّ کردو گرتیان لە پاش کوژرانی بیل، نوڵدر ناوێك کرا بە حاکمی موسلّ. ئنجا لە لایەن ئینگلیزەکانەوە دەس کرا بە ڕێکخستنی هێزێکی تایبەتی بۆ سەر عەقرە، بەلاّم شۆڕشگێڕەکان پێش ئەوە کە ئەم هێزە بێتە ناو و ڕو بکاتە ئەوان لە خۆیانەوە عەقرەیان بەجێهێشت‌و دایانە شاخەکان.

لە هیچ لایەکی کوردستانا هەوالّ لەمە چاتر نەبو. لە هەمو جێیەکا ناڕەزایی هەبو و ئیدارەی حاکمە سیاسیەکان کەسی لە دەوری ئینگلیزا نەهێشتبۆوە. بە لای ئەم حاکمانەوە وابو کە پەسمایەکان‌و خەفیەکان چی ئەڵێن ڕاستەو ئەبێ بە ڕابەری ئەوان بچن بەڕێوەو ولاّت ئیدارە بکەن. هەرێمی سلێمانی یەکێك بو لەو جێگانەی کە لە ئیدارەی ئینگلیز بێزار بو. سۆن کە زمانی کوردی زۆر باش ئەزانی‌و شارەزای سروشت‌و خوی کوردەکان بو، ئەهات بە بیرا کە لە ئیدارەی سلێمانی‌دا توشی ئەرك نەبێ‌و ئەم هەرێمە لەو جۆرە شۆڕشانە بپارێزێت کە لە ناوچەکانی ترا ڕوی ئەدا –داخەکەم– لەگەلّ ئەمەشا کە لە شێخ مەحمودو نفوزی ڕزگار ببو دیسانەوە لە ڕوی فیزو غروری خۆیەوە ئەویش جڵەوی ئیدارەی لە دەس دەرچو. ئیتر هەوالّ وای ئەگەیاند کە ئەم هەرێمەش بەرەو شۆڕشێکی گەورە بچێت‌و بۆ جاری دوەم گرنگترین ئاژاوە بکەوێتە ناوەوە..

سۆن هەرچەند ڕێگەکانی ڕێك ئەخست‌و هەندێ ڕێگەو بانی تازەی ئەکردەوە، بەلاّم بە بیانوی ئەم ڕێگانەوە پارەیەکی زۆریشی ڕشتە ناوەوە کە وەکو لەمەوپێش باسمان کردبو و ئەگەر ئەوانەی ئەمان بیستەوە ڕاست بێ، بەشی زۆربەی ئەو پارانە لە ڕێی هەندێ چاودێریکەرەکان‌و بە هۆی "عەزیز خان"ەوە ئەچوە باخەلّی خۆیەوە. لەگەلّ ئەوەشا سۆن یەکەم کەسە کە فرمانی دا لە سلێمانی بە کوردی ڕۆژنامە دەربچێت. ڕۆژنامەی پێشکەوتن یادگاری سۆن ەو

زمانی کوردی بە هۆی ئەم ڕۆژنامە تاقانەیەوە لە سلێمانیدا هاتە نوسینو خوێندنەوە[١٠] و هەر بە هاندانی سۆن هەندێ لە نوسەرەکانی ئەو ڕۆژەی سلێمانی کەوتبونە سەر بیرو مەیلی نوسینی کوردی پەتی. تەنانەت سۆن بۆ ئەمە پاداشتێکیشی دانابو و ئەوانەی کە نزیکەی لاپەڕەیەکیان لە هەر باسێك بە کوردی پەتی ئەنوسیەوە لە ٢٠ەوە تا ٣٠ ڕوپیە پاداشتی پێ ئەبەخشین. بەڵام هەندێ لەوانە کە لە پێشکەوتندا ئەیاننوسی لەوانە نەبون کە بە هەناوێکی نیشتمان هاتبنە کایەوەو لە نوسین مەبەسیان گیانی وڵاتپەرستیو کوردایەتی بڵاوکردنەوە بێ. بەڵکو زیاتر چاویان لە خۆبردنە پێشەوە لە سۆنو گەیشتن بو بەو پاداشتە سوكو بێ نرخە بو.

ئەمانە ئەیانویست کە سۆن لە خەڵق بکەن بە خوا!و یا هیچ نەبێ "بت"ێکی لێ دروست بکەن. سەرەڕای ئەمەش بە هۆی "پێشکەوتن"ەوە توانجی پیسو بێشەرمانەیان ئەگرتە ئەوانەی کە ئینگلیزیان نەئەپەرستو یا بە کوردایەتی خۆیانەوە ئەنازینو چاویان لە پێشکەوتنی کوردەوە بو. کینی زۆرتری سۆنو دەسوپێوەندە بێفەڕەکانی لەوانە بو کە تورکخوا بونو ڕەواندزیان کردبو بە قیبلە. واتە قینیان لەوانە بو کە چاویان بڕیبوە ئوزدەمیر پاشا!و گەڕانەوەی تورکی کەمالی بۆ کوردستانو عێراق. لەبەرئەمە هیچ ژمارەیەکی پێشکەوتن نەبو کە بە توانجی ناشیرین واتە بێفەڕو پڕو پوچەکانی ئەو جۆرە نوسەرە خوێن بۆگەنو پەسمایانە ڕەش نەکرێتەوە.

جێگەی داخ ئەوەیە کە هەر لە پێشکەوتن دا هەندێ باسی جوانو وتار یا وێژەی بەنرخیش بڵاو ئەکرایەوە، گەلێ کەس نەیان ئەخوێندەوە. چونکە بە چاوێکی سوك ئەیانڕوانیە ڕۆژنامەکە. جگە لەمە ئەوانەی کە بەم دەستورە ئەجوڵانەوەو پێشکەوتن یان کردبو بە هۆی تانوت لێدانو پلارگرتن لەو،

[١٠] لە زەمانی تورکا زمانی میری خوێندن، تورکی بو. بەڵام لە حوجرە لای مەلاکان خوێندن بە زمانی فارسی بو. لەناو بازرگانو تاجرەکانو بەشی زۆری خەڵقیشا بە فارسی نوسینو شیعردانان باو بو.

دوژمنیان بۆ سۆن زۆر ئەکردو خەڵقی لە تورك خواکانو ناحەزەکانی ئینگلیز نزیك ئەخستەوە. ئنجا جێی شك نیە کە ئەمەیان لە ڕوی کینو بوغزو نەفامیەوە بو. بەلاَم سۆن خۆی بۆچی لەمە بێدەنگ کردبو و چۆن چاوی لەو نەفامانە ئەپۆشی، ئەوە کەس تێی نەگەیشت.

ئنجا لە ئەنجامی ئەم سیاسەتەو لە ڕوی زەبرو زۆرێکی عەنتەرانەوە کە ئەینواند سۆن پتر لە حاکمە سیاسیەکانی تری ئینگلیز بو بە هۆی پەیابونی فیتنەو ئاژاوە لە کوردستانا. ئاگری شۆڕشی دوەم دەسی کردبو بە پڕیشکدانو گەشانەوە. لەبەرئەمە بیر لە دامەزراندنی مەجلیسێك کرایەوە کە لە ئیدارەی هەرێمی سلێمانیدا یارمەتیدەری حاکمی سیاسی بێ. بەلاَم نە ئەم مەجلیسە کە لەژێر سەرەکی حاکما لە ١٢ ئەندام پێکهاتبو[١١] و نە گوێزانەوەی سۆن لە سلێمانی نەبو بە هۆی چارەسازی ئاژاوەو کوژانەوەی ئاگری شۆڕش.

[١١] مەجلیسی ئیدارەی هەرێمی سلێمانی لە ساڵی ١٩٢١-١٩٢٢دا لە شاری سلێمانی دامەزرا. لەم مەجلیسەدا حەماغای ئەوڕەحمان ئاغاو عەبدولفەتاح چەلەبیو جەمال عیرفانو حاجی برایم ئاغا ئەندامانی هەڵبژێرراوی شار. ئەحمەد موختاری قازیو سدیق مەزهەری سەرەکی مەحکەمەو ساڵح پاشاو "کەپتەن هوڵت"ی معاونی حاکمی سیاسی ئەندامانی تەبیعی شار بون. جگە لەمانە ئەمین ئاغای ڕەشید ئاغای هەمەوەند بە ناوی چەمچەماڵەوەو حەمە ساڵح بەگی حەمە عەلی بەگ بە ناوی شارباژێڕەوە، حامید بەگی مەجید بەگی وەسمان پاشای جاف بە ناوی هەڵەبجەوەو هەمزاغای ئەولاَغا بە ناوی ڕانیەوە ئەندامی هەڵبژێراوی ئەم مەجلیسە بون. لە کاتی هەڵبژاردنی ئەندامەکانا ئەهالی شاری سلێمانی، چەند کەسێکیان هەڵبژاردو بە مەزبەتەی جیاجیا ناوەکانیان دا بە حاکمی سیاسی. ناوی منیش (نوسەری ئەم یادداشتە) لەناو ئەوانەدا بو و دەنگەکانی بۆ من درابو لە هی ئەوانی کە زیاتر بو. بەلاَم پێش دەرکەوتنی ئەنجامی هەڵبژاردنەکە جەمال عیرفان کە خۆشی یەکێك بو لە هەڵبژێراوەکان یەك دو جار هاتە لامو لە زمانی حاکمی سیاسیەوە داوای لێ کردم کە خۆم بکێشمەوەو مەزبەتەکەم وەرگرمەوە. هەروەکو بە ناوی خۆیشیەوە گەلێ خەریك بو کە تێم بگەیەنێ لەگەڵ ئینگلیزەکانا هەڵناکەمو خزمەتی وڵاتەکەم پێ ناکرێت. دوای ئەمە "کەپتەن هوڵت" ناردی بە شوێنماو بە تکایەکی تێکەڵ بە نەرمە هەڕەشە ویستی پەشیمانم بکاتەوەو بە بیانوی ئەوەی کە لە ڕێی تەدریسەوە خزمەتم لا باشترە- داوای لێ کردم کە مەزبەتەکە وەرگرمەوە هەر کەڵکی نەبو. کەچی دوای ئەم باسە بە دو ڕۆژ لە نامەیەکی ڕەسمی کە

له‌ خزمان‌و قه‌وم‌و قیله‌ی شێخ مه‌حمود، له‌ ئه‌هالی‌و ناوداره‌كانی سلێمانی‌و ده‌ره‌وه‌ به‌ هۆی لاوه‌ نیشتمانپه‌روه‌ره‌كانه‌وه‌ دوابه‌دوا كۆمه‌ڵانی نهێنی دائه‌مه‌زرا. خه‌فیه‌كانی سۆن یش له‌ كارا بون. تا به‌ هه‌زار فڕو فێڵ‌و ده‌مشیرینكردن‌و ده‌سخه‌ڕۆكردن هه‌ندێكیان له‌م كۆمه‌ڵه‌ نهێنیانه‌ هه‌ڵئه‌گێڕایه‌وه‌و ئه‌بونه‌ هۆی تێكچونی كۆمه‌ڵه‌یه‌ك، یه‌كێكی تری به‌هێزترو نهێنیتر ئه‌هاته‌ ناو. له‌م كاتانه‌ وابو كه‌ هاتنی ئوزده‌میر له‌ هه‌مو باكوری عێراقا ده‌نگی دایه‌وه‌..

* * *

٤٣

هاتنی ئوزده‌میر پاشا! بۆ ڕه‌واندز

كه‌مالیه‌كان بۆ پروپاگه‌نده‌و بۆ هه‌ڵگێڕانه‌وه‌ی عه‌شیره‌ته‌ كورده‌كانی باكوری عێراق له‌ ئینگلیز له‌ژێر سه‌ره‌كی "عه‌لی شه‌فیق" ناو میرئالایه‌كی[١٢] میلیس[١٣] دا كه‌ له‌ ڕه‌گه‌زی چه‌ركه‌سه‌كانی میسر بو، تاقمێك عه‌سكه‌ریان نارده‌ ڕه‌واندز (حوزه‌یران ٩٢٢). ئه‌م تاقمه‌ نه‌ك له‌ مه‌فره‌زه‌یه‌كی عه‌سكه‌ری، به‌ڵكو زۆرتر له‌ چه‌ته‌یه‌ك ئه‌چو. له‌ چوار پێنج زابت‌و چه‌ند نه‌فه‌رێكی تورك به‌ولاوه‌ ئه‌وانی تری ئه‌م چه‌ته‌یه‌ هه‌مو كورد بون. له‌ خه‌ڵقی كه‌ركوك‌و هه‌ولێریش هه‌ندێكیان له‌وانه‌ له‌گه‌ڵ بو كه‌ به‌ توركی قسه‌یان ئه‌كردو نه‌یانئه‌زانی كوردن یا وایان به‌ جوان ئه‌زانی كه‌ ببن به‌ تورك. عه‌لی شه‌فیق خۆی ناونابو ئوزده‌میر پاشا![١٤] تاقمی مسته‌فا كه‌مال به‌

به‌ ئیمزای معاونی حاكمی سیاسی (واته‌ به‌ ئیمزای كه‌پته‌ن هوڵت خۆی) بۆم هات ئه‌یوت: *"له‌به‌رئه‌وه‌ كه‌ له‌وه‌دا گومانمان نیه‌ كه‌ له‌ ڕێگه‌ی ده‌رس وتنه‌وه‌ به‌ لاوان‌و قوتابیانی ولات خزمه‌تتان پێ خۆشه‌و به‌ خزمه‌تێكی تری ناگۆڕنه‌وه‌ ئه‌و مه‌زبه‌ته‌یه‌ كه‌ ئێوه‌ی پێ هه‌ڵبژێرابون بۆ ئه‌ندامی مه‌جلیسی ئیداره‌، به‌كارمان نه‌هێناو پوچمان كرده‌وه‌.."* .

[١٢] میرئالا: كۆلۆنه‌ل.

[١٣] میلیس: ئه‌هلی.

[١٤] ئوزده‌میر: خۆیی ئاسن كه‌ به‌ كوردی شتێكه‌ وه‌ك "ڕۆبیته‌ن" یا گیانپۆلا.

سەرزاری دانی بە ئوزدەمیردا نەئەناو لە چاوی میرییا بە چەتەیەکی یاخیو سەربەخۆ ئەدرایە قەڵەم، بەڵام ئەو بە هۆی لاگیری کوردەوە بەبێ پەروا لەو ناوەدا حوکمی ئەکردو لە ماوەیەکی زۆر کەمدا بو بە ئەمیری بێ فەرمانی ناوچەی ڕەواندزو عەشایری دەورویشتو گەلێك لە عەشیرەتەکانی کرد بە لاگیری خۆیو تورکە کەمالیەکانو نفوزێکی گەورەی لەو ناوەدا پەیاکرد. قەزاکانی ڕەواندزو کۆیەو ڕانیەو بە هۆی "عەباسی مەحمود ئاغا"و بەشی زۆری پشتدەر بە ئەمری ئەو ئەچو بەڕێوە. لە دوای کوژرانی کەپتەن بۆندی حاکمی سیاسی چەمچەماڵ[١٥]، کەریم بەگی فەتاح بەگی سەرەك عەشیرەتی هەمەوەندیش کە بەینێك بو لە ئینگلیزەکان یاخی ببو و تەنگی بە هێزەکانیان هەڵچنیبو چوە لای ئوزدەمیرو ئەمە وەکو لە جێی خۆیا باسی ئەکەین بە جارێك بو بە هۆی پەرەسەندنی دەسەلاتی ئوزدەمیرو زیادی ئاژاوە لە کوردستانا.

عەلی شەفیقو یا ئوزدەمیر بە ڕاستی زیرەكو خوێندەوارێکی وریا بو. تەبیاتو سروشتی کوردەکانی ئەزانیو لە دەستوری عەشایردا ئاگاداری هەبو. کابرایەکی باڵا نزیك بە کەڵەگەتو جوان و بە شەوکەوت بو. بە بەرگی عەسکەریەوە بە وێنەیەکی مومتازی زابتی تورکو بە دوانو گفتوگۆی ئەدیبانە یا بە چەشنێکی خوێندەوارە بەرزەکان ئەهاتە بەرچاو..

لە سیاسەتی هەڵسوڕاندنی عەشایرا گەلێ لە حاکمەکانی سیاسی ئینگلیز باشتر سەرکەوتبو.. تەبیاتو میزاجی سەرەك عەشیرەتەکان تێگەیشتبو و زۆری ئەو سەرەکانەی کردبو بە ئەموستیلەی دەستی. جگە لە ئەمانەش لە یارمەتی ئەهالیو عەشایری ئەو ناوەدا چە بە چەكو جبەخانەو چە بە ئازوقەو پارە لە ئینگلزیەکانی تێپەڕاندبو. وەنەبێ کە سەرچاوەی ئەم چەكو ئازوقەو پارەیە لە

---

[١٥] ئەو کەپتەن بۆند هیە کە هەیئەتی شایەتەکانی بردبو بۆ بەغدا کە لە دیوانی عورفی ئینگلیزەکانا شایەتی لە شێخ مەحمود بدەن. کەریم بەگ، ئەم "بۆند"ەو زابتێکی تری ئینگلیزو غەفوری خەجێی خەڵقی سلێمانی پیاوی بۆند ی لە ڕۆژێکا کوشتو چوە لای ئوزدەمیر لە ڕەواندز.

لایەن هێزەکانی مستەفا کەمالەوە هەڵقولابێ. بەڵکو بەشی هەرە زۆربەی ئەمانە هەر لە ناوچەی دەسەڵاتی ئوزدەمیر خۆی جێبەجێ ئەکرا. هونەری ئوزدەمیر لەوەدا بو کە لەو یارمەتیە کەمەی لە لایەن مستەفا کەمالەوە بۆی ئەهات، جۆرە ئیدارەیەکی وای هێنابوە ناو کە چوار ئەوەندەی تریشی لە ناوچەی حوکمی خۆیا پێکەوە ئەناو جگە لە بەرگو خواردنو کردنی چەتەکەی لەگەڵی بون ژیانێکی باشی بۆ ئەوانەش جێبەجێ ئەکرد کە لە دەس ئینگلیزەکان هەڵئەهاتنو ئەچونە لای. لەسەر ئەمەشەوە خەڵاتو بەراتی لێ ئەدا بەمو بەو و بە هاتوچۆکەرەکان. بە کورتی لە ئیدارەیەکا کە بۆ ئەو ڕۆژە بەکار ئەهات وێنەی نەبو..

ناحەزانی ئینگلیز، ئەو کوردانەی کە سۆن ڕقی لێیان ئەبۆوە، لەگەڵ ئەوانەی کە تورکیان خۆش ئەویست "جلخوارەکان!" ڕەواندزیان کردبو بە پەناو بە هێلانەی هیوا. لەمانە هەندێکیشیان بە تەواوی بون بە خزمەکاری ئوزدەمیرو بۆ جێبەجێکردنی مەبەسی تورکەکان کەوتنە هاتوچۆ. بە نهێنیو یا ئاشکرا ئەهاتنە سلێمانیو کۆیەو ڕانیەو هەولێرو کەرکوك، بەناو عەشایرا ئەگەڕانو ئەچونەوە ڕەواندز نامەو بەیانو ڕاسپێری ئوزدەمیریان بەم خەڵقەوە ئەگرا‌و باسو هەواڵی شارەکانو عەشایریان بۆ ئوزدەمیر ئەبردەوە. ئەو باسانەی کە ئەم هاتوچۆکەرانە ئەیانگێڕایەوە، ئەو شتانەی ئوزدەمیر بە زمانو یا بە نوسین ڕای ئەسپارد وای لە تورك خواکانو ناحەزەکانی ئینگلیز کردبو کە ئاگریان لێ ئەبۆوە. وەکی تریش لاوە نیشتمانپەروەرەکانی کورد لەم هەلی ئاژاوەیە کەوتبونە سەما. هەر ڕۆژە کۆمەڵێکیان دائەمەزراند. ئەم کۆمەڵانە هەرچەند لەسەر بناغەیەکی باشو بەهێز دانەئەمەزرا بەڵام بۆ پڕوپاگەندەو بەربەرەکانی ئیدارەی ئینگلیز بە تایبەتی لە کاتێکی وەکو ئەو سەرو دەمەدا تینێکی گەورەی هەبو. بەشی زۆری لاو و خوێندەوارەکان، گەلێك لە ئەهالیو خەڵقی شارەکان، بەشێکی عەشایر کەوتبونە وێزەی ئینگلیزو بۆ گێڕانی شۆڕش لە بیانو ئەگەڕان. خەڵقی لەو ڕۆژەدا وەکو ئیمڕۆ نەبون. بۆ تەماعی دونیا، بۆ وەزیفەی میریو بۆ پارویەك نان ئەم تەقەلایە کە ئێستە ئەبینرێ نەبو. ژیان بەم چەشنە گرنگ نەببو. مەعنەویات بەهێز بو.

مادە وەکو ئیمڕۆ نرخی پەیا نەکردبو. لاوەکان بەم تەرحەی ئێستە لوتیان بۆ نانو بۆ ژیان دانەهێشتبو. مل بەم جۆرە شۆڕو گەردن بەسانی گۆچان کەچ نەئەکرا. ئەوی خۆی ئەناسی لە ڕوزەردیو دڵپیسی شەرمی ئەکردو تەریق ئەبۆوە. لەو ڕۆژەدا ئاوی ڕو بەم جۆرە کە ئەیبینین نەتکابو. تەنانەت گەلێ کەس شەرمیان ئەکرد بچنە سەرای حکومەت. ڕویان نەئەهات بچنە ڕیزی پیاوەکانی میریەوە. یەکێك زۆر بە ناچاری نەبێ سەری بە دائیرەکاندا نەئەکرد. ئەوانەی ئەچون زۆریان یا شکاتلێکراو یا بوختانپێکراو بون. ئەگەر لەم بابەتە نەبونایە یا کاربەدەستی میریو یا دەسو پێوەندو خەفیەکانی ئەمانە بون. بە دەگمەن ڕێئەکەوت کە یەکێك هەوڵ بۆ کارێکی میری بداو یا بۆ وەزیفە لەمو لەو بپاڕێتەوە. وا ئەبو کە حاکمی سیاسی بنێرێت بە شوێن لاوێکی دەس سپیو پێش ئیشو کاراو بیەوێت کارێکی بداتێ. لەگەڵ ئەمەشا زۆر لەوانە نەئەچونە خزمەتی حکومەتەوە. چونکە ئەمەیان بە نەنگ ئەزانی. بە تایبەتی ئەوانەی کە لە کۆمەڵێکی نهێنیدا بونایە بە هیچ کلۆجێك خۆیان لە حکومەت نزیك نەئەخستەوەو لە لۆمەو تانوتی هاوڕێکانیان، لە شك پەیاکردنو دڵ گۆڕینیان ئەترسان. بە کورتی خەڵقی ئەو ڕۆژە هێشتا خاو و سادەو ڕاستو بێغەش بون.

پەسمایەکانو جاسوسەکانیش کە یا خەفیەو جاسوس بونو یا خزمەتی ئینگلیزیان ئەکرد زۆر کەمو لە هەمو کەسێکەوە دیار بونو ناسرابون. ئەو جۆرە بێفەڕانەش لەگەڵ ئەوەدا کە بە پێی ئەو ڕۆژە کەمو زۆر کەوتبونە خۆشیەوەو بە ژیانێکی بە دڵو هەوای خۆیان گەیشتبونو لەوانە بون کە بە ئاسانی بێ ئەرك خەڵقی توشی گێچەڵ بکەن، دیسانەوە هەستیان بەوە کردبو کە لای گەورەو بچوك قەدرێکیان نیەو ئێجگار بە سوك تەماشایان ئەکرێت. ئەوانە کە خۆیان بە پیاو ئەزانی سڵاویان لەو تەرحە سوكو سەلیمانە نەئەکردو سڵاویان نەئەسەندنەوە. جاسوسەکانی ئەو ڕۆژە وەکو هی ئیمڕۆ نەبونو باوەڕ ناکەم کە لە وێنەی تەشکیلاتێکی تایبەتی بۆ دۆزینەوەو دەرخستنی کۆمەڵە نهێنییەکانو کردەوە سیاسییە گرنگەکان خرابنە ژێر نیزامێکەوە. وابزانم تەنیا خەریکی

درۆهەڵبەستن و بوختـان پێکـردن بـون بەوانـەی کـە خۆیـان ڕقیـان لـێ ئـەبۆوەو یـا کاربەدەسـتەکان چـارەیان نەئەویستن. زۆری ئـەم جاسوسـانە نەخوێنـدەوارو لـە تـاقمی خزمــەتکارو مەیتــەرو دەس و پێوەنــد بــون. فەرمانبــەرو پــۆلیس لــەناو ئەمانەدا لە پۆلی بەڕێزەکان ئەژمێراو شانازییان بە ناوچەی خۆیانەوە ئەکرد. خۆ نوسەری تایبەتی و تەرجومانەکانی ئینگلیزەکان هەر باسیان ناکرێت. هەندێکیان خۆی بە حاکم ئەزانی و بۆ ئەوە جێگەکەی بپارێزێ و لە دەسی نەدا ئامادەی هەمو خزمـەتێك بو. لـەناو ئـەم پۆلـەو هەندێ لە مـەئمورە بچوکەکانی تـری ئیدارەدا کـە ئینگلیزەکـان لـە هـەمو جێگەیـەکی عێراقـا پێکیانـەوە نـابون، هـی واشـیان تیـا هەڵکەوت کە بە زرنگی و وریایی خۆیـان لـەو دەورە پیس و بۆگەنـەوە بگوێزنـەوە دەورێکی ترو لە بەرگ و وێنەیەکی تازەدا ناوچەیەکی وا بگرن کە لـە خەویشا بـە بیریانا نەئەهات..

ئنجـا لـە لایەکـەوە لـە ڕوی ئـەم جـۆرە دەسـوپێوەندەو سیاسـەتی ناهـەمواری ئینگلیـز، لـە لایـەکی تریشـەوە بـە هـۆی ئـەو پڕوپاگەنـدە بـەتین و بـەهێزەوە کـە لـە ساڵەکانی ١٩٢١-١٩٢٢دا لە لایەن ئوزدەمیرو تاقمەکەیەوە ئەکرا لە هەمو لایـەکی کوردستانی عێراقا ئاسودەیی نەماو ئاسایش تێك چو. نیشتمانپەروەرەکان زۆر داخلەدڵ بون و بە گەرمی لە ئینگلیزەکـان ئـەدوان. هەرچی خراپـەکارو چوختی و جـەردەش هەیـە یـاخی بـون و سـەریان بـەرز کـردەوە. زۆر لەوانـەش کـە دانویـان پێکـەوە نەئـەکولا لـە عاسـت ئینگلیـزو حکومـەتا بـون بـە یـەك. زۆردارو خـاوەن تفەنگـەکان ئـەم حاڵـەیان بـە هـەل ئـەزانی. کـە کـار بـە مـەرامی ئـەوان نەڕۆیشـتایە بەڕێوەو دەسیان ئەدایە تفەنگ جەردەو یاخیـەکان دەسبـەجێ شوێنیان ئەکـەوتن. دەستەی خوێنـدەوارو نیشتمانپەروەرەکانیش لـە ژێرەوە هانیـان ئـەدان و ئاگریـان خۆش ئەکرد. لەبەرئەمە حکومەت بە تـەواوی شێوابو. بـەڵام قـەت ئـەوەش بـە بیرا نەئەهات کە پیاوە باشـەکان بکرێن بە لاگیری حکومـەت. چونکە ئیدارە بـە دەس ئینگلیزی کەللەڕەق و مەغرورو دەسوپێوەندەی پەسمایەو ناڕەسەنەوە بو.

مەحمود خانی قارەمانی شۆڕشی یەکەمی شێخ مەحمود دوبارە سەری بەرز کردبۆوە. کەریم بەگی فەتاح بەگی سەرەك عەشیرەتی ئازای هەمەوەند لە ناوچەکانی چەمچەماڵو سەنگاو و قەرەداغدا کە چەند مانگێك لەشکرەکانی حکومەتی ئەم ناوچانەی خەریك کردبو لە ئەنجاما دو زابتی ئینگلیزی کوشتو چوە لای ئوزدەمیر. لە "عەمادیە"و "عەقرە"، لە "گەڵی مەزورکە"و "سوارەتوکە"و "بامەڕنی"و "بیرەکەپرە" گەورەکانی کورد یەکلەدوایەك شۆڕشیان هەڵئەگیرساندو هەر ڕۆژە لە لایەك حاکمێکی ئینگلیزو یا چەند زابتێکیان ئەکوشت.. لەم هەمو بگرەو بەردەو شۆڕشەو ئاژاوەو کارەساتە خوێناویە بۆمان دەرئەکەوێت کە لە ساڵەکانی ٩١٩ وە تا ٩٢١و ٩٢٢ لە کاتێکا مستەفا کەمالو لەشکری تورك لە تورکیادا بەرامبەر بە لەشکرەکانی یۆنان کەوتبوە شەڕی مردنو ژیانەوەو بەربەرەکانی سیاسەتو فێڵو فەرەجەکانی حکومەتی ئەستەمولو گەورەکانی هێزی یەکگرتوی سوێندخۆرەکانی ئەکرد، لە کوردستانی عێراقا کوردەکان ساتێ نەوەستابونو بەبێ وچان لە کارا بونو بەگژ ئینگلیزا ئەچون. لە ناو شارەکانیشا، لە دێهاتو لەناو ئەو عەشیرەتانەدا کە سەرپێچییان نەئەکردو هەللایان نەئەنایەوە دیسانەوە باس باسی ئەم شۆڕشانەو یا باسی هەللای مستەفا کەمالو شەڕی لەشکرەکانی تورکو یۆنان بو لە ئەنجومەن!..

من لەو دەمەدا لە دوای بەربونم لە بەندیخانەی کۆیە گەڕابومەوە سلێمانیو بە یارمەتی کەرکوکی زادە ئەحمەد ئاغای خزممەوە لە قەیسەریی نەقیب دوکانێکی عەتاریم دانابو و کاسبیم ئەکرد. "ماجد مستەفا"ی هاوڕێی مەکتەبمو تۆفیق وەهبی[١٦] و هەندێ لە زابتە کوردەکانی تر تازە لە ئەستەمول هاتبونەوە. شەوان لەگەڵ ئەوانا کۆ ئەبوینەوە.

[١٦] ماجید مستەفاو تۆفیق وەهبی لە حکومەتی عێراقا باش سەرکەوتنو هەردوکیان بون بە موتەسەڕیفو وەزیر. ئێستا ماجید بە توجارەتەوە خەریکەو تۆفیق وەهبی ئەندامە لە مەجلیسی پیرەکانا (مەجلیسی ئەعیان).

زۆری کۆبونەکانمان لە ماڵی تۆفیق وەهبی ڕێئەکەوت. چونکە ئەو لەو ڕۆژەدا ماڵ و ژنی نەبو و لە خانوەکەی "ڕەشید مەستی" خاڵی بە تەنیا دائەنیشت. شەوانی دورو درێژی زستانمان بە سکالاو باس و هەواڵی ئەو ڕۆژەو بە خواردنەوەو بەزم و سازندەیی ئەبردە سەر. لەناومانا هەر تۆفیق وەهبی کاربەدەستی میری بو. لە دوای هاتنەوەی بۆ سلێمانی بە ماوەیەکی کەم کرابو بە قائیمقامی ڕانیە. دوای ئەوە کرا بە "ئامری لیوا" لە سلێمانی. بەڵام ئەوەندە نەچوە سەر ئیش و زۆری کاتی خۆی لە ماڵەوە ڕائەبوارد. زۆر ساردو بێدەنگ و کەم دەوام ئەبینرا. لەبەرئەمە ئێمەش هەلمان دەسکەوتبو و نزیکەی هەمو شەوەکانمان لای ئەو ئەبردە سەر. کوڕێکی ئێرانی زۆر زرنگ و وریا لە فەوجەکەی "لیوی"دا موحاسیب بو. ئەویش هاتوچۆی ئەکردین، ناوی "سلێمان خان" بو. بە زمانی لوس و سوحبەتی خۆش هەمو ڕفیقەکانی کردبو بە برای خۆی. لەویشەوە فێری قسەکردن بوین بە فارسی. ئەو فێری کوردی نەئەبو یا نەیئەویست بە کوردی لەگەڵمان بدوێت. لەگەڵ ئەمەشا هەرچیمان بە کوردی ئەوت زۆرباش تێی ئەگەیشت. بەڵام بە فارسی وەڵامی ئەداینەوە. لای منالانی کۆڵانەکانیش خۆی خۆشەویست کردبو.

کە دەرئەکەوت هەمو شوێنی ئەکەوتن و ئەیاندواند. پتر لە ڕەفیقەکانی تر دۆستی من بو و ئەیدواندم. من لە دڵا لێی بە شك بوم. وەکو ئەوانی تر باوەڕم پێ نەبو. ئەحمەدی عەزیز ئاغا کە بە نوکتەی خۆش و قسەزان ناسراوە، ئەو وەختە مامۆستای مەکتەب بو. برایەکی سلێمان خان لە تارانەوە بۆ سەردان هاتبوە لای. ناوی داود خان بو. ئەحمەد بۆ گاڵتە وتی *ئەم ناوانە هی ئەسباتی بەنی ئیسرائیلەو ئەبێ سلێمان خان جولەکە بێ!* هەمو پێکەنین. لەگەڵ ئەمەشا من کەوتمە لێکدانەوە. دوای چەند ساڵێك ئەمانەم لەبیر چوبۆوە. لە بەغدا یەکێك کە لە تاران گەڕابۆوە توشم هات. باسی سلێمان خانم لێ پرسی. وتی بە ڕاست ئەزانی کە سلێمان خان جولەکە بو؟!.. کەوابو ئەو سلێمان خانە کە چەند ساڵێك

لەناو ئێمەدا بە دۆستێکی موسڵمان ناسرابو و ژنێکی موسڵمانی کوردی هێنابو ئەگەر بە واتەی کابراکەی لە تارانەوە ئەگەڕایەوە باوەڕ بکرێت جولەکە بو!..

*　　*　　*

٤٥

مێجەر سۆن لەم کۆبونەوانەو بەزمو ڕەزمەی ئێمە زۆر قینی ئەبۆوە. هەندێ شەو یەکێك لەوانەی کە شکیان لێ ئەکرا لە گەرمەی بەزمو خواردنەوەداو لە درەنگوەختا ئەیکرد بە ژوراو سەربەستی ئەو جۆرە ساتانەو چاوقایمی کاتی مەستیمانی بە هەل ئەژماردو بە خەیاڵی شەو و کەمتەرخەمی چیمان لە دەم ئەترازا لە ڕەوانی پاك!ی خۆشی شتێکی ئەخستە سەرو ئەیبردەوە بۆ خەفیەکانی سۆن. بەڵام ئەو لەگەڵ ئەمەشا کە لە ئێمە بە کین بو و چارەی نەئەویستین دیسانەوە بە مەرامی دڵی ئەو خەفیانەی نەئەکردو لێمان ئەبورد. یا بە پێویستی نەئەزانی کە پەلە بکاو هەڵی ئەگرت بۆ کاتی خۆی. ئەگەر ڕاستت ئەوێ ئێمە دەمدرێژیمان ئەکردو زیاد ئەڕۆیشتین. بە تایبەتی لە نیوەشەو بەولاوەو لە کاتێکا کە سەرمان گەرم ئەبو بە جارێ شوڵمان لێ هەڵئەبڕیو لە شیرازە ئەچوینە دەرەوە. خەفیەکان بەوە شەقیان ئەبرد کە زو زو ڕانەئەکێشراینە ناوچەی پۆلیسو داخی دڵی خۆیان پێ نەئەڕشتین. ئەم خەفیانە زۆرتر لە منو ماجید مستەفاو مەحمود جەودەت ی خوالێخۆشبو بەداخ بون. لەبەر ئەمە سۆن ئەیویست ئێمە ئاقڵ بکا. بەڵام بۆ هەڵێ ئەگەڕا. یەك دو جاریش بیانویان پێ گرتینو چوینە پۆلیسخانە. بەڵام تێیان هەڵنەدراین. چونکە ئەیانزانی کە لەناو خەڵقا خۆشەویستینو ناوێکی باشمان هەیە. ئەوانەش کە ئەچوینە لایان بێگانە نەبونو کەمو زۆر شەرمیان لێ ئەکردین.

سۆن کەم دەرئەکەوتو بەمە ئەیویست سامێك بە خۆی پەیا بکا. کە دەریش ئەکەوتو یا بە بازاڕا ئەڕۆیشت ئەبو خەڵقەکە بە جارێ هەستنە سەر پێو ڕێبوار کڕنوشی بۆ بکا.. منو ماجید شەو و ڕۆژ پێکەوە بوینو زۆر کەم لە یەك جیا ئەبوینەوە. هەمو کاتێك ئەوەمان لە یادا بو کە خۆمان لە سۆن بپارێزین. کە لە دورەوە بەدیمان ئەکرد ڕێگەمان ئەگۆڕیو خۆمان لێ لائەدا. چونکە نەمانئەویست کڕنوشی بۆ بکەین. لەوەش ئەترساین کە لێمان نەبورێو تەرنێکمان پێ بدا. بەڵام

ڕۆژێك لوتمان بو بە لوتیەوە. لە دەشتی "ئەحمەدی عیساغا" گەڕۆكەكەی (سەیارە) وەستابو. پیاوەكەی خەریكی بو بیخاتەوە كار. خۆشی بە دیاریەوە چاوەڕوان بو. لە ناكاو خۆمان لەبەر دەمیا چاوپێكەوت. ناچار ماینەوە تێپەرین. بەڵام سڵاومان بۆ نەكرد. نەمانئەزانی كە حسابی ئەمەشمان لەگەڵ ئەكا. سۆن لە حەمە درێژی[17] پیاوی خوڕی، وتی *ئەوانە بانگ كە!* "حەماغا" ڕوی كردە ئێمەو وتی: *ئا وەرن! جەنابی حاكم ئێوە داوا ئەكا*. من ویستم بچمە پێشەوە. بەڵام ماجید نەیهێشتە بەر منو خۆی چوە بەردەمی.. سۆن وتی: *بۆچی سڵاو ناكەن؟* ماجید وتی: *بۆچ سڵاو بكەین؟*.. وتی: *من ناناسن؟*. ماجید وتی: *بەڵێ! ئەتناسین جەنابت مێجەر سۆن ی حاكمیت*. وتی: *كەوابو چۆن سڵاو ناكەنو تێئەپەڕن؟* ماجید *وتی هەر كاتێك هاتین بۆ كارێكو یا عەریزەیەكمان دا بۆ (وەزیفە)یەك بۆمان مەكە*. ئنجا وەرگەڕایەوە بۆ لای منو ملی ڕێگەمان گرت. سۆن ئیتر دەنگی نەكرد. لە ماجیدم پرسی كە بۆچی نەیهێشت من لە سۆن بچمە پێشەوە؟ وتی: *تۆ تورەی، ترسام بە هێمنیو شێنەیی وەڵامی نەدەیتەوە*. ماجید لەو دەورەدا لاوێكی خوێنگەرمو هەڵەشە بو و لەناو نیشتمانپەروەرەكانا بە ئەنگوست پیشان ئەدرا..

دوای بەینێك سۆن لە لاوەكان بە تەواوی پەست ببو! حاجی ئاغای حەسەن ئاغای "تفەنگچی باشی" لەو دەورەدا مودیری پۆلیسو ماك برایت ناو چاوەشێكی ئینگلیز مودیری ئیستخباراتو یا گەورەی پۆلیس بو. سۆنو ماك برایت خۆیان لە حاجی ئاغا تۆراند. ئەویش بە قسە ئیستقالەی داو دەسی لە مودیری هەڵگرتو بەرگی گۆڕی.. پیاوێكی كەم زانستو سادە بو. هەر ئەو ڕۆژە هاتە لای منو دەسی كرد بە سكاڵای خۆیو جنێودان بە سۆن. ئەوەی لە بیر

---

[17] حەمە درێژ كە لە زەمانی حوكمی مێجەر سۆن ببو بە "حەماغا" لە پێشا پیاوی ماڵی "حاجی حەسەن ئەفەندی" بو. كە سۆن بە خۆگۆڕینو بەرگی "خەفیە"وە هاتبوە كوردستان حەمەی ناسیبو و لەگەڵ ئەو پێكەوە كاسبی سەرپێییان كردبو و بە هەندێ دێهاتو ناو عەشایرا گەڕابون.

نەمابو کە تا ئەو ڕۆژە چاوی هەڵنەئەبڕی تەماشای ئێمە بکا. من خۆم لێ هەڵە کردو وام بردە مێشکەوە کە پێم ناخۆشە لە مودیری دەرچوە. بۆ ئەمەش کە باوەڕ بکا پێم وت ئێمە ئەزانین ئەگەر ئەو مودیر نەبوایە سۆن و ماك برایت زۆریان عەزیەت ئەدایین و توشی گێچەڵیان ئەکردین. ئنجا تکای ئەوەم لێکرد کە هەوڵێ بداو بگەڕێتەوە جێگەکەی خۆی! نەك پیاوێکی بێڕەوان (بێویجدان) بێتە ئەو شوێنە. ڕەنگە بە تەواوی بە واتەکانم باوەڕی نەکردبێ. بەڵام ئیتر لەمن گەڕاو کە توشم ئەبو سڵاوی ئەکردو تێئەپەڕی.. دوای ئەو ئنجا مستەفا حاجی برایم ئاغا کە ئەو سەرو دەمە قۆمیسەر یا موفەوەزی پۆلیس بو خۆی گۆڕی. بەڵام ئەو بە دزیەوە بە منی وت: *کە ئاگامان لە خۆمان بێ کراوە بە (خەفیە)*[١٨]..

ئەم دەورەش بەسەرچو. حاجی ئاغاو مستەفای حاجی برایم ئاغا گەڕانەوە بەرگی پۆلیسی. بەینێکیش عەونی حاجی گدرون ی کۆنە زابتی عوسمانی کرا بە مودیری پۆلیس. مێجەر سۆن ئیتر خۆی پێ نەئەگیرا. ئەوڕەحمان سەعید[١٩] و دوای ئەو ماجید مستەفای گرت و خستنیە بەندیخانەوە. عەونی پیاوێکی خراپ نەبو. دوای ئەمانە کە ئەیزانی سۆن خەریکە یەکێکمان بگرێت بە دزیەوە خەبەری ئەدایني. تۆفیق وەهبی لەم ڕۆژانەدا چوە بەغداو لەوێ لە جەیش ی عیراقا بو بە زابت. ڕۆژێك من لە دوکان بوم کە ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زادە ناردی بە شوێنما. وتی: *عەونی ئەڵی نۆرەی گیرانی تۆ و ڕەفیق هاتوە*. وتم: *ئنجا ئەڵێی چی؟* وتی: *وڵاخ ئامادە کراوە، ساتێکی تر نان ئەخۆین و ئەچینە بەغدا*. پاش نیوەڕۆ بو کە خۆمان ئامادە کردبو. من و ئەحمەد ئاغاو ئەحمەدی سەعەی فەتاح بە سواری وڵاخ و بە ڕێی سەگرمەدا ڕومان کردە بەغدا،. شەو لەسەر ڕێ لامان داو ماوەی سەعاتێك بە پەلەو لەناو درکەڵانێکا سەرخەوێکمان شکاند. جڵەوی وڵاخەکانمان بە دەسمانەوە بەستبو. لە نیوەشەودا دوبارە ڕێمان گرتەبەر. لەگەڵ

---

[١٨] خەفیە واتە سڕی و یا جاسوس.

[١٩] ئەوڕەحمان سەعید لە زەمانی عوسمانیا زابت بو. لە دەوری حکومەتی عێراقا لە حقوق دەرچو، بو بە قائیمقام. دوای ئەوە بە حاکم و ئیمڕۆ سەرەکی مەحکەمەیە لە کەرکوك.

هەتاوکەوتن لە بێستانەکانی گوێ چەمی داوێنی شاخەکەی ئیمام شاسوار "شوتی"مان کڕیو خواردمان، ئنجا چوینە ناو شاری کفریەوە. شەمەنەفەر لەو ڕۆژەدا تا کنگریان هەبو. لەوێ دوای تاقەکردنی وڵاخەکانمان لە ماڵی عەباس ناوێکی کاروانچی ئاشنای ئەحمەد ئاغا، بە شەمەندەفەر چوینە بەغدا.

لیرەدا بە تێهەڵکێش باسێکی کۆنی زەمانی عوسمانیم کەوتەوە یاد. باوکم لە کفری زابتی ڕەدیف بو. من ئەو وەختە لە مەکتەبی ئیبتیدائی ئەمخوێند. برایەکی بچوکم هەبو ناوی جەمیل بو. هێشتا بە بەر مەمکەوە بو. بەڵام زۆر ئێسك سوكو جوان بو و من ئێجگار خۆشم ئەویست. توشی نەخۆشی باژەڵە هات. لەو وەختەشا باوکم بۆ سەندنی "دەیەك"ی بڕشتی[٢٠] ئەملاکی سەنیە چوبوە دەرەوە. لای دوکتۆری نەئەزانی. زۆرتر پرو پیرێژنان دەرمانی نەخۆشیان ئەکرد. شێخو مەلا نوشتەیان بۆ ئەنوسین و دۆعایان بە سەرا ئەخوێندن. دەلاك بە نەشتەرە پیس و چڵکن و ژەنگاوییەکانیان دومەڵو برینەکانی ئەمو ئەویان هەڵئەدڕیو کێم یان پێ ئەکرد. کەس نەیئەزانی کە کانگرەن چیەو بە چی ئەڵێن؟. بە گازە زلو ئەستورە ئاسنەکانیان کە بە زۆر بە دەمی زەلامێکیانا ئەبردە ناوەوە ددانە خرێکانی ساغ و سەلیمی خەڵقیان بە بێ بەنجو بە پێوە لە ڕیشە ئەهێنایە دەرێ. هەندێ جار شەوو ڕۆژێك خوێنی نەئەوەستایەوە. چونکە ناوی "نەزیف" لەو ڕۆژەدا لە ناو ئێمەمانانا نەبیسرابو.

ئنجا جەمیلی کۆرپەو بەسەزمانو بێتاوان لە ناوچەیەکی دواکەوتوی وەکو ئەو ڕۆژەی کفری و لە باوەشی دایکێکی نەخوێندەوارا توشی نەخۆشیەك ببو کە لەو دەورەدا پێیان ئەوت باژەڵە. پورە ڕەحمە خوشکە بێوەژنەکەی دایکم کە هەمومان باجی ڕەحمەمان پێ ئەوت گەورەی ماڵو سەرسپیو ڕابەرمان بو. هەرچەند جەمیل لەتاو ئازاری ڕانو ئەژنۆکانی ئەیزریکاند باجی ڕەحمە ئەیگرتە باوەشی. منیش شوێنی ئەکەوتم بۆ ماڵی یا دوکانی دەلاکێكو بەو نەشتەرە کە

[٢٠] دەیەکی بڕشت: عوشری حاصلات= ئەعشار" ئەملاکی سەنیە: ئەرازیو ئەملاکی سوڵتان عەبدولحەمید.

باسم بۆ کردن ئەو جێگە ئازارەی کە ئاوسابو بە لای کەمەوە نزیکەی پەنجە توتەیەکی لێ هەڵئەدڕی. ئەم عەمەلیاتە کە نەمانئەزانی جنایەتێکە ئەیکەن چەند ڕۆژێك دوبارە کرایەوە. هەمو جارێ تا ئەگەیشتینەماڵەوە تەنیشتەکانی برینی نەشتەرەکە ئەوەندەی تر ئەئاوساو بۆ ڕۆژی دوەم دەمی برینکەش بە کێمی زەردو شین دائەپۆشرا.. وەخت هاوین بو لە سەربان ئەنوستین. شەوێك لە نزیك بەیانا لە دەنگی گریانی دایکمو باجی ڕەحمە لە خەو خەبەرم بۆوە. جەمیل مردبو..!

دراوسێکانو ئاشناکان کۆبونەوە. تا ناردیان یەکێك بێتو جەمیل بشوا، موبارەك ئەفەندی خەڵقی کفری ڕەفیقی زۆر دڵسۆزی باوکم کە پیاوێکی ناودارو بەڕێزی کفری بو[٢١] خۆی هاتو جەمیلی شۆشتو کفنی کرد. نەمانئەزانی لەو ڕۆژەدا باوکم لە کام دێیە. لەبەرئەوە هەرچەند گەلێك دۆستو شوناسمان لێ کۆبۆوە، بەڵام –داخەکەم– باوکی جەمیل لە بەڕێخستنی مەیتەکەیا دیار نەبو. گۆڕستانەکەی کفری ئەکەوتە داوێنی ئیمام شاسوارەوە. قەدپاڵی شاخەکەش تاكو توك قەبری لێ بو کە ئەمانە تا ئەگاتە گومەزەکەی ئیمام شاسوار سەرەوژور ئەبوەوە.. دایکم ئافرەتێکی نوێژکەرو بەدین بو. ویستی کە جەمیلی جوانەمەرگ بخەینە ژێر باڵی چاوێری ئیمامەوە. لەبەرئەوە لەناو قەدی شاخەکەو نزیك مەرقەدەکەی ئیمام شاسوار جەمیلمان خستە خاکەوە (٣٢٤ی ڕۆمی).

کە باوکم گەڕایەوە کفری من لەگەڵی چومە زیارەتی قەبرە بچکۆلەکەی جەمیل. تا ئەو ڕۆژە نەمئەزانی کە عەسکەر ئەگری. بەڵام کە فرمێسکە گەرمەکانم دی چۆن بە چاوەکانی باوکما ئەهاتە خوارەوە باوەڕم کرد کە عەسکەریش کە کزەی جەرگی کەوتە ژێر خاکەوە، خۆی پێ ناگیرێو ئەگری..!

* * *

[٢١] موبارەك ئەفەندی برا گەورەی مستەفا ڕێژیو باوکی مەدحەتی مودیری تەحریراتی ئیمڕۆی سلێمانی بو.

٤٦
سەید تەها ی شەمدینان
و
مەسەلەی کورد

ئینگلیزەکان دوای ناردنی شێخ مەحمود بۆ هندستانو لە کاتێکا کە جڵەوی ئیدارە خەریك بو لە دەس حاکمە سیاسیەکان دەرئەچو کەوتنە سەر ئەوەی کە ئیدارەیەکی تایبەتی بۆ کورد ڕێك بخەنو بەمجۆرە دوایی بە ئاژاوەو شۆڕش بدەن. لەم حەلەدا هەستیان بەوەش کرد کە کوردەکانی دەوری هەولێرو موسڵ ترسیان لە ئاسوری‌یەکان هەیەو وایان چۆتە مێشکەوە کە ئینگلیزەکان بە تەمان لەو ناوەدا حکومەتێکیان بۆ دروست بکەن. لەبەرئەمە هۆی هەندێ لە شۆڕشەکانیان ئەبردەوە سەر مەسەلەی ئاسوریەکانو بۆ جاری دوەم[٢٢] لەگەڵ سەید تەهای شەمدینان کەوتنەوە گفتوگۆ. سەید تەها ئەمجارە هەندێ داوای (مەتالیب) هەبو و ئەمەی لە بەغدا بە ڕەسمی پێشکەش بە کاربەدەستەکانی ئینگلیز کرد. بە پێی قسەی خاوەنی کتێبەکەی "عراق و عصبة الامم" داواکانی سەید تەها ئەمە بو:

١-لەژێر چاودێری بەریتانیادا دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی یەك پارچە، بەو مەرجەی کە کوردستانی ئێرانی تیابێ.

٢-بڵاوکردنەوەی لێخۆشبونێکی گشتی "عەفوی عمومی" بە بەیانێکی ڕەسمی.

٣-دامەزراندنی دەوڵەتی کوردی باسکراو لەسەر بناغەیەکی لامەرکەزیی فراوان (واسع) واتە لەسەر ئەساسی جەمهوری.

---

[٢٢] ئەم کتێبە L Iraq et La Societe des nation بە فەرەنسزییەو بەشێکی ئەم کتێبە لە بابەت مەسەلەی کوردەوەیەو من لەژێر ناوی "خولاسەی مەسەلەی کورد"دا کردومە بە کوردی (ڕەفیق حیلمی).

٤-دڵنیاکردنی کوردەکان بە گفتێك (وەعد) لە لایەن کاربەدەستەکانی ئینگلیزەوەو نوسینی پەیمانێك لە بابەت هێمنی ئەرمەنیەکان و ئاسوریەکانەوەو و نەبزوتنەوەیان بەرامبەر بەم دەوڵەتە تازەیەی کورد.

٥-ئەو یارمەتی یانە کە دەوڵەتی بەریتانیا بەخشیویەو یا ئەیبەخشێت بە عێراق بە دەوڵەتی کوردیش ببەخشرێت.

لە بەندی چوارەمی داواکانی سەید تەها وا دەرئەکەوێت کە دواڕۆژی کوردی لێکداوەتەوەو مەترسی لەوە کردوە کە ئینگلیزەکان ڕۆژێك بێت ئەرمەنی یا ئاسوریەکان هان بدەن و بیانکەن بە چقڵ لە ڕێی ژیانەوەی قەومی کوردو حکومەتی کورد. بەڵام مەندوبی سامی بەریتانیای گەورە لە عێراق، بەرامبەر بە داواکەی سەید تەها وەڵامی هەر ئەمە بو: *"لەوەدا دڵنیا بن کە هەر داواو خواهشتێکی میللەتی کورد هەیەتی و پێشکەشی موئتەمەری ئاشتی کراوە، هەموی لە لایەن موئتەمەرەوە ئەخرێتە بەرچاو و زۆر باش تەماشای ئەکرێت. وا زانراوە کە لە موئتەمەری ئاشتیا، لەلایەن داوای کوردەوە بە پێی حەق و عەدالەت ئەوی بە باش زانرابێ بڕیاری لەسەر دراوە"* [٢٣].

لەسەر ئەم وەڵامەی مەندوبی سامی دیارە کە سەید تەهاش هیچی بۆ نەکرا. ئنجا سستی ئینگلیز لە هەنگاو هاوێشتنێکا و دواکەوتنیان لە بەجێهێنانی بەندەکانی پەیمانی سەڤەر کە لە بابەت مەسەلەی کوردەوە بو تەئسیرێکی زۆر کردە سەر کوردستان و لەبەر ئەمەی کە پێش سەرکەوتنی هێزەکانی مستەفا کەمال بەسەر هێزەکانی (یۆنان)دا بڕیارێکی ڕاست و گورج و بێ فێڵ نەدراو بە پێی سێ بەندەکەی پەیمانی سەڤەر لە کوردستانی جەنوبا بناغەی سیاسەتێکی "بەکەڵك" دانەڕێژراو دەوڵەتی کورد نەهاتە ناو" دوای سەرکەوتنی (مستەفا کەمال)و شکستی لەشکرەکانی یۆنان شتێك نەکراو مەسەلەی کورد وەکو لە جێی خۆیا باسی ئەکەین لە ئەنجامی تەقەلای "مستەفا کەمال"و لە ڕوی هەندێ هۆی ترەوە لەگەڵ دڕاندنی پەیمانی سەڤەر کرا بەژێر لێوەوەو لەبیر چۆوە..

---

[٢٣] لێرەدا وا دیارە کە مەبەسی مەندوبی سامی ئیشارەتکردنە بۆ پەیمانی سەڤەر.

*   *   *

٤٧

لە سەرنەگرتنی مەسەلەی کوردا، کوردەکان خۆیان بەشدارن

مەسەلەی کوردو سەربەخۆیی کوردستان هەر لە ڕوی سستی و فڕوفێڵی ئینگلیزەوە بەم ئەنجامە نەگەیشت. لەمەدا کوردەکان خۆشیان بەشدارن و ئەتوانم بڵێم کە تانوتی گەورەتر ئەبێ لە کوردەکان خۆیان بگیرێ. چونکە جارێ کۆمەڵە سیاسیەکانی کورد کە ناوچەیان لە ئەستەمولْ بو لەگەڵ ئەمەشا کە بەشێکی ئەندامە ناودارەکانی خەڵقی سلێمانی بون ئەوەیان بە بیرا نەهاتبو کە بە ناوی کۆمەڵەکانەوە ئەمانە بنێرنە سلێمانی بۆ یارمەتی شێخ مەحمودو ڕێکخستنی کاروباری ئەو حکومەتە کوردە کە بە ڕاستو درۆ هاتبوە ناو. لە کاتێکا کە ئەچونە ئاسیای بچوك و تەقەلای بێسودی کوردایەتیان ئەدا، بۆ بلاوکردنەوەی بیری دامەزراندنی کوردستان تێئەکۆشان و خۆیان ئەخستە دەرەکەوە، ڕویان نەئەکردە هەرێمی سلێمانی و هەوڵی ئەوەیان نەئەدا کە لە شێخ مەحمود کەلك وەرگرن و حکومەتەکەی لە دەسکاری ناڕاستو نەفامەکان بپارێزن. بناغەی بەهێز بکەن تا نەڕوخێ و بژی. بە کورتی لەم لایەنەوە هەلێکی ئێجگار هەڵکەوتوی گەورەیان لەکیس داو کەڵکیان وەرنەگرت لەوەی کە لە کوردستانی عێراقا ماوەیەکی هەرە گەورە بە دەستەوە بو تەقەلای تیا بدرێ بۆ مەسەلەی کورد.

ئەوانەش کە لە تورکیا بون و بە تایبەتی سەرەك عەشیرەتەکان و ناودارەکان وەك لە موئتەمەری "ئەرز ڕۆم"دا بینرابو بە چەشنی تورکە نیشتمانپەروەرەکان و بەڵکو لەوان زیاترو بە ڕاستتر پشتی مستەفا کەمالیان گرتبو و بڕیاریان دابو بە شەڕی "خۆ؟.." واتە شەڕی ڕزگاری "وڵاتی شەریکایەتی کوردو تورك!"، واتە شەڕی "ئیستقلال!". ئەو شەڕەی کە ئەنجامەکەی –داخەکەم– مەحکەمەی ئیستقلالی لێ پەیابو کە لاوەکان و گەورە ناودارەکانی کوردی بە کۆمەڵ ئەخنکاندو یا ئەینان بە نیشانی تفەنگ و شەستتیرەوە.

ئەگەر بهاتایەو پێش سەرکەوتنی مستەفا کەمال کۆمەڵە سیاسیەکانی کورد دوربینییان بکردایەو هەندێ لە ئەندامە وریاکانی خۆیان بناردایە لای "شێخ مەحمود"و بە پێی بەرنامەیەکی سیاسی و قەومی بزوتنەوەکانی کورد لە عێراق و تورکیا یەك بخرایەو پێکەوە لەسەر ئەو بەرنامەیە بڕۆشتنایە زۆر جێگەی باوەڕ بو کە مەسەلەی کورد ڕەنگێکی تری وەربگرتایەو ئەنجامی "شێخ مەحمود"یش بەو جۆرە نەئەبو کە چاومان پێکەوت. بەڵام کۆمەڵەکانی کورد وایان نەکردو هەر هەوڵ و تەقەلایەکیان لەدەس هات لە ئەستەمولّ لەگەڵ گەورەی سوێندخۆرەکان بەکاریان هێناو یا لە ناوچەی ئاسیای بچوکا ئەنادۆڵ خۆیان پێوە ماندو کرد. سوێندخۆرەکانیش یا ئینگلیزەکان بەینێك بە حکومەتی بێهێزو دەسەڵاتی خەلیفەوە لە ئەستەمولّ خۆیان خەلافاند. دوای ئەوەش ماوەیەك هیوایان بەست بە ئەنجامی شەڕەکانی یۆنان و تورکەوە.

بەڵام هەر وەکو یۆنان هیچی بۆ نەکرا و "مستەفا کەمال" بەرەو سەرکەوتن ئەچو، "شێخ مەحمود"یش بە مەرامی ئینگلیز نەچو بەڕێوەو بە گژ تورکا نەچو. لەم کاتەدا عەرەبەکانی عێراقیش ڕاست بونەوەو ١٩٢٠دا بەرامبەر بە ئینگلیز گرنگترین شۆڕشیان نایەوە. لەبەرئەمە خەلّق چە کوردو چە عەرەب ببون بە تورك خوا. چونکە ئەویش جارێ شەڕی لەگەڵ یونانەکانی دەسنێژی ئینگلیز ئەکرد.

بەخت زۆری یارمەتی "مستەفا کەمال"ی ئەدا. فەرەنسەو ئیتالیا کە دۆستی ڕۆژی شەڕی ئینگلیز بون لەو ڕۆژەدا ببون بە لاگیری "مستەفا کەمال". لە دونیای سیاسەتاو لە موئتەمەرەکانا یارمەتی تورکیان ئەدا. حکومەتی ئەستەمولّ کە دۆستی ئینگلیزو دوژمنی مستەفا کەمال بو، بەرامبەر بە مستەفا کەمال خۆی پێ نەگیراو کەوت. سوڵتان وەحیدەدینی دوامین خەلیفەی عوسمانی لە عەرش هاتە خوارەوەو ناوچەی سەڵتەنەتی بەجێ هێشت بۆ "مستەفا کەمال". ڕوسە "شورەوی"یەکان لە مستەفا کەمال نزیك کەوتبونەوەو بە پارەو بە چەك یارمەتی لەشکرەکانی تورکیان ئەدا. ئەوەندەی نەمابو کە "مستەفا کەمال" ببێ بە (بوڵشەویك)و خۆی بهاوێتە باوەشی ڕوسەوە.

لە عاست ئەم هەمو کارەساتەدا ئینگلیز چارەی نەماو سەریان لە بەرامبەر واقعدا چەماندەوە. دەسی دۆسایەتیان بۆ دوژمنی دوێنێیان درێژ کردو لەگەڵ "مستەفا کەمال" کەوتنە بازاڕی "ڕێکەوتن"ەوە. بەینێك تورك داوای موسڵیان کرد. ئینگلیزەکانیش بە دامەزراندنی حکومەتی کورد لە عێراقا هەڕەشەیان لێ کردن. لە ئەنجامی کارا لە ژێرەوە پێکهاتن‌و ڕێکەوتن. تورك وازی لە (موسڵ) هێنا. ئینگلیزیش دەستیان لە کوردستان‌و یا لە شێخ مەحمود هەڵگرت‌و ئەم دەورەش بەسەر چو و بڕایەوە..

گەڕانەوەی مستەفا پاشای یاموڵکی لە ئەستەموڵەوە بۆ سلێمانی

پێش ڕێکەوتنی تورك‌و ئینگلیزو بڕانەوەی مەسەلەی موسڵ ئینگلیزەکان لە عێراقا گەلێ درۆیان لەگەڵ "شێخ مەحمود" کردو "تەڕن"ی گەورە گەورەیان بە کورد دا. لەگەڵ ئەمەشا ئەو کارەی کە لە وەختی خۆیا کۆمەڵەکانی کورد لە ئەستەموڵ ئەبو بیری لێ بکەنەوەو بیکەن بەینێك ئینگلیزەکان بیریان لێ کردەوەو کەوتنە سەودای تاقیکردنەوەی، بەڵام کەی‌و لە پاش چی؟..

"مستەفا کەمال" لە ئاسیای بچوکا ڕەگی داکوتابو و لەشکرەکانی یۆنانی بەرەو زەریا ئەبردە دواوە. وحیدەدینی دوایین خەلیفەی عوسمانی تەختی سەڵتەنەنی لە زێرا لەق ببو. لاگیرەکانی سەڵتەنەت‌و چڵکاوخۆرەکانی بێگانەکان بە لوتی نەوی‌و سەری شۆڕەوە کونە مشکیان لێ ببو بە کۆشك‌و سەرا. "مستەفا پاشا" بە خنکاندنی‌و بە دارو فەلاقەی دیوانی عورفی "نمرە-١" لە ئەستەموڵ نیشتمانپەروەرەکانی تورکی پێ تەمێ نەکرابو و کۆڵی دابو. لە کوردستانی عێراقا "شێخ مەحمود"ی حوکمدار بەدیل گیرابوو نێررابوە هندستان، خەڵق بۆ ڕزگاربون لە حوکمی ئینگلیزو لە جەوری دەس‌و پێوەندە سوك‌و بێ شەرمەکانیان دەسیان ئەدایە هەمو دوژمنێکی ئینگلیزو پەنایان ئەبردە بەر شەیتان!. ئنجا مستەفا پاشای سەرلێشێواو تاوی ئەدایە خۆی‌و بە هیوای بزاوتی کوردەکان‌و

نانەوەی شۆڕشێك لە كوردستانا دوای كڵاوی بابردو كەوتبو و بە هەڵەداوان گەڕابۆوە سلێمانی..

* * *

٤٨

عێراق لەژێر ئینتدابدا[٢٤]

دوای ئەمە كە شەڕی گەورەی یەكەم (١٩١-١٩١٨) بڕایەوە سوێندخۆرە سەركەوتوەكان كەوتنە ئەوەی كە ئەو جێگەو وڵاتانەی لە دەوڵەتە ژێركەوتوەكان داگیریان كردوە، چۆنی بەش بكەن؟ چونكە بەشكردنی دوای شەڕەكانی زەمانی كۆن بە ئاسانی پێك نەئەهات. میللەتە سەركەوتوەكانیش ئیتر وەكو ژێركەوتوەكان لە وشەكانی فەتح‌و ئیستیعمار بێزرا بون. بە تایبەتی زانا بەرزەكانی دونیا بێئەوەی كە بیر لە حكومەتەكانی خۆیان بكەنەوەو ئەوە بێننە بەر چاو كە ئەوانیش خاوەن موستەعمەرەن، لە ئیستعمار كەوتبونە تەقەو لە جەورو ستەمی دەوڵەتی گەورەكان بەرامبەر بە قەومە بچوكەكانی ژێردەستیان بە تەوسەوە ئەدوان. دەربارەی سیاسەتی ئیستیعمار دەنگیان هەڵبڕیبو و بە نوسین‌و بە زمان بۆ دواییدان بە ئیستیعمار لە تێكۆشیندا بون. لە ئەنجامی ئەم تێكۆشین‌و تەقەلایەدا وشەكانی مزی داگیركردن[٢٥] و ئیستیعمارو هەمو ئەو وشانەی كە بەم مانایە بێت‌و یا لەمانە بچێت بە ناخۆش‌و ناپەسەند ئەهاتە بەرگوێ‌و نەئەچوە دڵەوە. لەبەرئەمە هەر لە كاتی شەڕی گێتیا گەورەكانی سوێندخۆرەكان‌و بە تایبەتی "ویلسەن"و "لۆئید جورج" لە جێی خۆیاو لە كاتێكا كە ماوەی قسە ئەبو لەو سیاسەتە تازەیە ئەدوان كە دوای بڕانەوەی شەڕ بە تەمان لە وڵاتە داگیر كراوەكانا لە سەری بڕۆن. وایان لە دونیا ئەگەیاند كە بیر لەوە ناكەنەوە كە ئەو

[٢٤] بە كورتی لە كتێبی "نظام الانتداب"ی مامۆستا مەجید خدوری وەرگیراوە.

[٢٥] مزی داگیركردن= ماف‌و یا حەقی فەتح، ئیستلاحێكی سیاسیەو بەوە ئەڵێن كە دەوڵەتێك بە شەڕ وڵاتێك‌و یا جێگەیەكی داگیر كرد، ئەبێ بە هی خۆی.

جۆره وڵاتانه بخەنه سەر وڵاتی خۆیانو یا وڵاتی دەوڵەته سەرکەوتوەکانو بیانکەن به "موستەعمەره". به قسەی خۆیان بیریان له دانانی جۆره ڕێگەیەکی وا ئەکردەوه که بۆ ژیانی سیاسی وڵات داگیرکراوەکان باشو بەکەڵك بێ! به کورتی ئەیانوت: لەو وڵاتانەدا که داگیر ئەکرێ چەشنی ژیانی سیاسیو جۆری ئیدارەی حکومەت بۆ خەڵقەکه خۆی ئەهێڵنەوه. له لایەکی تریشەوه زۆر له گەورەکانی دەوڵەته شەڕکەرەکانو ئەوانەی که گیانی ئیستیعماریان زاڵ بو بەسەر خرەدو زانستییانا به هیچ کلۆجێك لەوانه نەبون که مل بدەنو بیانەوێت له حەقی فەتح واته له حەقی داگیرکردن ببورنو یا له بەری ئەو خوێنه دەس هەڵگرن که له شەڕاو بۆ داگیرکردنی ئەو وڵاتانه ڕژاوه. بەڵام گرنگی هەر لێرەدا نەبو. چونکه بڕیار درا که ئەو وڵاتانه بخەنه سەر وڵاتەکانی خۆیان. ئەی چۆنی بەش بکەن؟ ئەو وڵاتانه که پیتو بەرەکەتو گەنجو سامانی هەمویان وەکو یەك نیه. له لایەن ماوەی تێگەیشتنو پێگەیشتنەوه هەریەکه له پلەیەکدان. ڕابردویان له یەك ناچێت. چاوکراوەیی خەڵقەکانیانو بەشوەرگرتیان له شارستانیەتی له ئەندازەیەکدا نیه. کامی بدەن به کێ؟و به چه جۆرێك هەریەکه لەمانه ئیداره بکەن؟.. خۆبەخۆ ئەیانپرسی: تۆ بڵێی بتوانین ئەمانه هەمویان "به جۆره ئیداره"یەك ببەین بەڕێوه؟و به یەك چاو تەماشا بکرێن؟..

لەبەرئەمه که له موئتەمەری ئاشتی "پاریس" کۆبونەوه گرنگترینی ئەو شتانەی که گفتوگۆی لەسەر ئەکرا باسی موستەعمەرەکانی ئەڵمانو ئەو خاکانه بو که له ئیمپراتۆریەتی عوسمانی جیا کرابۆوەو داگیر کرابو. بەیانێك که له پێش موئتەمەری ئاشتیا دەربارەی دامەزراندنی کۆمەڵەی قەومەکانەوه عصبة الامم له لایەن "ژەنەراڵ سمەتس"ی بەناوبانگەوه بڵاو کرابۆوه زۆر چوبو به دڵی گەورەکانی موئتەمەراو پەسەندیان کردبو. لەژێر چاودێری کۆمەڵەی قەومەکانا نیزامی ئینتیداب له پێش هەمو کەسێکا به بیری سمەتسدا هاتبو و خستبویه بەرچاو. ١٤ بەندەکەی ویلسەنیش که له لایەن حقوقی قەومه بێدەسەڵاتەکانو وڵاته داگیرکراوەکانەوه بڵاوی کردبۆوه، لەژێر "ئیلهام"ی بەیانەکەی "سمەتس"دا هاتبوه ناو.

ئنجا موئتەمەری ئاشتی بەراوردێکی زۆری لە بەینی ئەو تەسریحاتە کە لە کاتی شەڕا لە دەمی لۆئید جۆرج و ویلسەن ئەبیسراو لە بەینی بیروباوەڕی گەورەکانی تری دەوڵەتە سەرکەوتوەکانا کرد، لەولای تریشەوە لەو بیروباوەڕانە ورد بۆوە کە زانا بەرزە خوێنپاک و ئازادیخواکان و دۆستەکانی ئینسانیەت ئەیان دا بە گوێی هەمو گێتیا. جگە لەمانە ریسالەکەی سمەتس و ١٤-بەندەکەی ویلسەنی سەرەك جەمهوری ئەو ڕۆژەی ئەمەریکاشی ئەخستە بەرچاو و بە وردی ئەیکۆڵیەوە. لە دوای هەمو ئەم وردبونەوەو کۆڵینەوەیە موئتەمەر بڕیاری دا بە دانانی سێ جۆر ئنتیداب کە ناویان نرا ئینتیدابەکانی پلە "أ،ب،ج". لەمانە دەرەجە "أ" بۆ ئەو وڵاتانە دانرا کە لە پلەیەکی[٢٦] ئەوتۆدان بتوانرێت لە ماوەیەکی کەما سەربەخۆییان پێ ببەخشرێت. وەکو ئەو وڵاتانەی عارەب کە لە دوڵەتی عوسمانی جیاکرابونەوە.

پلەکانی "ب، ج"یش بۆ وڵاتەکانی ئەفەریقاو جەزیرەکانی خۆرهەڵاتی دور دانرا بو کە لە پێش شەڕی گەورەدا لە ژێر ئیستیعماری ئەڵەمانیادا بون. ئنجا بەشکردنی ئینتیدابی پلە "أ" لە ٢٥ی نیسانی ١٩٢٠ لە سان ریمۆ دا جێبەجێ کراو بە پێی ئەم بەشکردنە سوریەو لوبنان درا بە فەرەنسەو عێراق و شەرقی ئەردەن و فەلەستینیش بە بەریتانیا. کە ئەمەش ئەوەی لێ بکرێتە دەرەوە کە کەمێك توشی ئاڵوگۆڕ هاتبو دیسانەوە چەشنێکی تری هەر ئەو بەشکردنە بو کە پێش ئەم موئتەمەرە بە ماوەیەکی زۆرو لە ساڵی ١٩١٦دا ئینگلیزو فەرەنسە لە ژێرەوەو بە پێی پەیمانی نهێنی سایکس- بیکۆ لەسەری ڕێکەوتبون.

لەبەر ئەمە نیزامی ئینتیداب هەرچەند بە هەستێکی ئازادیو ئینسانی و لە ئەنجامی بەراوردی گەلێ بیروباوەڕی زانایان و گەورەی خاوەن نیازە باشەکان و ئازادی پەرستەکان پێکهاتبو. بەڵام بێت و لە ئەنجامەکەی ورد بینەوە ئەبینین کە دەوڵەتەکانی ئەم ئینتیدابەیان پێ سپێررا، ئەوەیان بە بیرا نەهاتبو کە بە هیچ کلۆجێك دەس لەو وڵاتانە هەڵگرن. بەڵکو لەو نیازەدا بون کە تا دونیا دونیا بێ

---

[٢٦] پلە= دەرەجە= مستەوا (مستوی).

تیا بمێننـەوەو تـا دڵۆپێـك خوێنیـان تیا مابێتـەوە بیمـژن. ئەگـەر وانـەبێ ئـەو سەربەخۆییە کە ئەڵێن دەس وڵاتەکانی عێراق و سوریەو ئەردەن و لوبنان کەوتوە، پێویستی بەم هەمو زەردو خوردو شۆڕش و خوێنڕژانە بۆچ ئەکرد؟ و یا لەبەرچی بۆ ئینتیداب ماوەیەکی وا دانەئەنرا کە خاوەنی ئینتیداب بۆ پێگەیاندنی ئەو وڵاتە کە ئەخرێتە ژێر ئینتیدابەوە لە ڕێگەیەکی ڕاست و ڕەوانـەوە بـڕواو بێ فڕوفێڵ یارمەتی بدا، پێشی بخا، دەس بداتە ژێر باڵی و پێی بگەیەنێ؟ جگە لەمە ئـەتوانین بڵـێین کـە دوای بڕانـەوەی ئینتیـداب و تەنانـەت بـەوەش کـە دەوڵەتـە گەورەکان دانیان نا بە سەربەخۆیی هەندێ لەو وڵاتانەی کە لەژێر ئینتیدابا بون دیسانەوە هـەرا نەبڕایەوە. ڕاستی و ناڕاستی ئەمەش پێویستە بە ورد بونەوەو کۆڵینەوەیەکی کەم لە وێستاوی (وضع)و هەواڵی ئەو وڵاتانە لە دوای گەیشتنیان بە سەربەخۆیی و چەشنی پەیوەندییان بە دەوڵەتە گەورە خاوەن ئینیتدابەکەوە. لـەوەدا گومـان نیـە کـە وردبونەوەیـەکی بـەم جـۆرە بۆمـان دەرئـەخا کـە نیزامـی ئینتیـداب ڕوکەشـێکی (مظهـر) تـازەی ڕواڵـەتی ئیسـتیعمارە کـە لـە وێنەیـەکی تایبەتی یا بۆ یەکخستن لە بەینی مەبەسی ئیستیعماری کۆن و مەبەسە بە حەقی بڕیاردان بۆ ژیانی سیاسی دواڕۆژی قەومە بچوك و ژێردەستەکان و بە بەخشینی ئـازادی بـە خـەڵقی وڵاتـە داگیرکراوەکـان و موسـتەعمەرەکان ڕازێنرابـوەوە. واتـە مەبەسەکە خرابوە جۆرە بەرگێکەوەو بەو بیرە جوان و باشانە ڕوکەش کرابو کە خەڵقی ئەوروپا لە زانا گەورە ئازادی خواکان ئەیان بیستەوە. "فیصـل"ی یەکـەمی دامەزرێنەری وڵاتی عێراق لە وتارێکی سیاسی یا کە لە ١٩٣١ خوێندبویەوە لەم لایەنەوە چەند وشەیەکی هەیە کە بە تەواوی ڕاستی واتەکانی سەرەوە دەرئەخا. مەلیك فەیسەڵی یەکەمی خوالێخۆشبو ئەڵێت: ".. وشەی ئیستیعمار لەبەرچاوی قەومە سەرکەوتوەکان و ژێرکەوتوەکان بە یەك ساڵ ڕەش ببو! و بە بیری ئەوە کە لەلایەکەوە بە ناو، دان بە مافی ئەو وڵاتانەدا بنرێت کە لە تورکیا بچڕاون و جیا کراونەوەو لە لایەکی تریشەوە مەبەسەکان و (مەبدەئی) داگیرکردن[٢٧] ببرێتە سەرو

[٢٧] مەبدەئی داگیرکردن= حق فتح.

جێبەجێ بکرێت ئەم ڕێگە تازەیە دۆزرایەوە کە ناوی نراوە ئینتیداب! مەبەس هەر ئەوەیە لە لایەکەوە (حەقی فەتح) کە لە پێشا بە حەقێکی شەرعی دائەنرا بخرێتە ژێر پەردەیەکەوە. لەولای تریشەوە هیوایەك بێت بۆ گەیشتن بە سەربەخۆیی قەومە ولات داگیرکراوەکان و دڵی پێخۆش بکەن.. ئنجا لەسەر ئەمانەیە کە سیاسیەکانی عێراق و نیشتمانپەروەرەکان بۆ ڕزگاربون لە نیزامی ئینتیداب ڕێگەی شۆڕشیان گرت. ئەبێ ئەوەش بزانین کە ئەگەر تەبیاتی (طبیعت) نیزامی ئینتیداب ڕێی نەدایە بە وەرگرتنی سەربەخۆیی ئەم جۆرە ولاتانە دەوڵەتی بەریتانیا لە عاست شۆڕشی عێراقیەکانا بە ئاسانی سەری نەئەچەماندەوەو بە بیانوی کوژاندنەوەی ئەم شۆڕشە ملی نەئەدا بە بەخشینی سەربەخۆیی بە عێراق. بەڵکو لە پێناوی کوژاندنەوەی شۆڕشەکەو نەدانی ئەم سەربەخۆییە هەمو ڕەنج و ئەرکێکیان ئەگرتە سەرشان و لە بەختکردنی سەرو مالا بە هیچ جۆرێ دوا نەکەوتن و یەك و دویان نەئەکرد..

* * *

٤٩

بە کورتی باسی شۆڕشەکانی کوردو عەرەب لە عێراق

١٩١٩-١٩٢٢

دوای جیاکرانەوەی عێراق لە خاکی دەوڵەتی عوسمانی و داگیرکرانی لە لایەن لەشکرەکانی ئینگلیزەوە لە باکورو جەنوبی[٢٨] ئەم ولاتەدا کوردو عەرەب لە ١٩١٩وە تا ١٩٢٢ بە بێ وچان شۆڕشیان نایەوە، شەڕیان کرد. کوژران و کوشتیان. خرانە بەندیخانەکانەوە. بێ نان و بێ ئاو مانەوە. دارکاری کران. نەخۆش کەوتن و مردن. بەلام لە ڕێی سەربەخۆیی و ژیانی بەڕێزو شەرەفا لە بەختکردنی هەمو ئەو شتانەی کە لە دەسەلاتا بێ درێغییان نەکردو دوا نەکەوتن.

---

[٢٨] وشەی نیوەڕۆ لە باتی جەنوب یا جنوب بە لامەوە زۆر پەسەند نیە.

ئەمەش کاری ڕێکەوت و هەڵکەوت نەبو. بەڵکو کوردو عەرەب چییان ئەکرد دەسی کۆمەڵەکانی تیا بو. مێژوی تایبەتی شۆڕشەکانی کوردو یا هی بەشێکی زۆری ئەم شۆڕشانە نەنوسراوەتەوە. ئەگەر نوسراو، یا بێت و نوسرابێتەوە کە کەوتە ڕو کردەوەی کۆمەڵە سیاسیەکان یا کۆمەڵە نهێنیەکانی کوردو تەقەلایان لە ڕێی کوردو کوردستانا دەرئەکەوێ و ئەزانرێ. ئێمە لێرەدا لە لایەن کوردەوە بێ ئەوەی باسی هۆیەکانی بکەین و تەنیا لەو شۆڕشانە ئەدوێین کە لە عێراقا ئەیان نایەوە. بەڵام شۆڕشەکانی عەرەب لە عێراقا لە کتێبی نهێنی و لاپەڕە شاراوەکانا نەماوەتەوە. هەموی بە زیادەوە نوسراوەو بڵاو کراوەتەوە. لەبەر ئەمە بەرهەڵستەتێك لەوەدا نابینین کە ماوەی نەشاطو یا تەقەلاو کۆششی کۆمەڵە نهێنیەکان و نیشتمانپەروەرەکانی عەرەبی عێراق لە نانەوەی ئەم شۆڕشانەو لە گێڕانی بزوتنەوەو ئاژاوەکانا بە کورتی دوبارە بکەینەوەو بیگێڕینەوە.

"کۆلۆنەل لەچمەن"ی سەرلەشکری ئینگلیز دوای بڕانەوەی شەڕی گەورە لەگەڵ تورك و بڵاوکرانەوەی موتارەکە= هودنە لە ٣١ی تەشرینی یەکەمی ١٩١٨ چوە ناوشاری موسڵ و عەلی ئیحسان پاشای سەرەك لەشکری شەشەمی تورك و لەشکرەکەی لە ٥ی تەشرینی دوەما، و نوری بەگی نائیبی والی موسڵیش لە ١٣ی هەر ئەو مانگەدا موسڵیان بەجێهێشت.

ئنجا "لەچمەن" بو بە حاکمی بێ شەریکی ئەم هەرێمە. بەڵام زۆری پێ نەچو کە لە هەمو لایەکەوە شۆڕش و ئاژاوە دەسی پێکرد. لە هەرێمی زاخۆ عەشایری گۆیان ڕاست بونەوەو لە ٢٤ی نیسانی ١٩١٩، "کەپتەن بیرسن" کوژرا. لەژێر سەرەکی جەمیل ئاغاو عەبدی ئاغادا عەشایری سەندیو لە سەرەکی سادقی برایم ئاغادا (سادق پەڕۆ) عەشایری گەلی و عەشایری کۆچەری قشورە ش تێکەڵ بە شۆڕش بون..

دوای ئەمە لە عەمادیە لە ١٥ی تەموزی ١٩١٩ حاجی شەعبان ئاغا، یەکێ لە ڕەئیسە ناودارەکانی کورد شۆڕشێکی تری نایەوە. لەم شەڕەدا —وەکو لە پێشا

باسمان کردبو- "کەپتەن ویلی" حاکمی سیاسیو "ماکدۆناڵد"ی مودیری پۆلیس لەگەڵ "ترۆب" ناو چاوەشێکی ئینگلیزو گەلێکی تر کوژران.

لە ٨و ٩ی مانگی ئەغستۆس (ئابی ١٩١٩) هەر ئەم شۆڕشگێڕانەی عەمادیە لەژێر سەرەکی حاجی ڕەشید بەگا لە "گەلی مەزورکە" چون بە گژ لەشکرێکی زۆربەی ئینگلیزاو لیوایەکیان بە تەواوی لەناو دا. ئەم شکستەی ئینگلیز لە شکستەکانی تری نەئەچوو باسی سەرکەوتنی ئەمجارەی لەشکرە ئازاکانی کورد لە هەمو لایەکی وڵاتا دەنگی دایەوە.

دوای ئەمەش هەمو یەك (هەینی) بە سەرانە ڕۆیشتبو کە کوردەکانی دۆسکی لەژێر سەرەکی تایەر ئاغا دا هەڵمەتیان بردە سەر ئینگلیزو لە سوارەتوکەدا شەڕێکی قورسیان لەگەڵ کردن. سادق ئاغا (سادق پەڕۆ)و سلێمان ئاغا (سلێمان قەتێ) لەم شەڕەشا بونو یارمەتی تایەر ئاغاو عەشایری کوردی دۆسکی یان دا.. دوای شەڕی سوارەتوکە لە قەڵای شەعبانیەو دۆڵی مەلا عارەبدا[29] کوردەکان شەڕێکی تریان لەگەڵ ئینگلیزەکان کردو بە تفەنگ فڕۆکەیەکیان لێ خستنە خوارەوە.

جگە لەمانە لە مانگی ئابی ١٩١٩دا شێخ ڕەئوفی نەقشبەندی چو بە گژ ئینگلیزا. بەڵام ئەمجارە ئینگلیزەکان بەسەر کوردا زاڵ بو. شێخ بەهادینو شێخ عەلادینی باوکی شێخ ڕەئوفیان گرتو لەگەڵ هەندێ خزمو کەسو کاریانا ڕەوانەیان کردنە موسڵ. شێخ بەهادینو هەندێ لە خزمەکانی لەوێوە نێررانە بەغدا، بەڵام ئەوانی تر خرانە بەندیخانەی موسڵەوەو لەوێ مانەوە.

ئەم بگرەو بەردەو هەرایە نزیکەی ساڵێکی پێ چو. ئنجا لەچمەن لە موسڵ گوێزرایەوەو کرا بە حاکمی سیاسی دلێم[30].. دوای لەچمەن ئنجا کۆلۆنەل بیل بو

---

[29] ئەم جێگانە لە قەزای زاخۆ بەر ناحیەی گەلی ئەکەون.

[30] لە پێشا لە بەرگی یەکەمدا وتبومان کە ویلسەنی حاکمی گشتی عێراق لەناو زابتە ئینگلیزەکانا کە کرابون بە حاکمی سیاسی شارەکانی عێراق لە سیانیان واتە لە سۆنو نوئێلو لەچمەن زۆر بە گەرمەوە باس ئەکاو بە وریاترین حاکمی شارەزا بە زمانو سروشتو ڕەوشتو

بە حاكمی موسڵ. ئەم حاكمە زۆری پێ نەچو واتە لە دوای ٢٣ ڕۆژ، لە ٤ی تەشرینی دوەمی ١٩١٩ لەگەڵ كەپتەن سكوتی حاكمی (عەقرە) پێكەوە نزیك بیرەكەپرە بە دەسی زێباریەكان كوژرا[31]. دوای ئەمە لە سەرەكی شێخ ئەحمەدی بەناوبانگا بەرزانیەكانیش تێكەڵ بەم شۆڕشە بون و لەگەڵ ئەوەدا كە دوژمنی عەشایری زێبارو فارس ئاغای سەرەكی زێباری‌یەكانن لە پێناوی ڕزگاری وڵاتی كوردا ئەمجارە لەگەڵیان بون بە یەك و هەمو پێكەوە چونە سەر عەقرەو گرتیان (١٤ تەشرینی دوەمی ١٩١٩). لەم شەڕەدا بەشێكی حامیەكەی عەقرە كوژراو هەرچی لە عەمارەكانی میریا بو تالان كرا.. دوای بیل "كۆلۆنەل نولۆەر" بو بە حاكمی سیاسی موسڵ. لە كاتی حوكمی نوڵدەر یشا لە خۆرهەڵاتی عەقرە، واتە لە دەشتی حەریرو لە باتاس لەژێر سەرەكی "شێخ ڕەقیب"دا عەشایری سورچی

خوی ئەهلی عێراقیان ئەداتە قەڵەم. تەنانەت گەلێ بە سوپاسەوە باسی كردەوە باسی باشیەكان و خزمەتە بەنرخەكانیان ئەكا كە لە كوردستانی عێراق و عێراقی عارەبا كردویانە. بەڵام ئێمە تێناگەین كە مەبەسی ویلسەن لە كردەوەی باش چیەو ئەو خزمەتە بەنرخانەی وا ئەزانێ سۆن و لەچمەن لەناو كوردو عارەبا لە وڵاتی عێراق و لە ڕێی قازانجی دەوڵەتی بەریتانیا كردویانە كامەیە؟..

[31] لەم باسەدا كە لە "الضحایا" وەرمانگرتوە، لە هەندێ جێگەدا زانستی ئێمە لە لایەن هەواڵی شۆڕشەكانی كوردی موسڵەوە لەگەڵ واتەكانی مامۆستا "مونعیم غولامی" یەك ناگرێتەوە. بەڵام لەگەڵ ئەوەشا كە كتێبی "مقدرات العراق السیاسیە" لەم هەواڵانەدا ڕاستی واتەكانی ئێمە دەرئەخا. من دیسانەوە لەو باوەڕەدام كە مامۆستا غولامی زیاتر لە من و خاوەنی "مقدرات" شارەزای هەرێمی موسڵەو لە شۆڕشەكانی ئەو هەرێمەدا لە سەرێكی تریشەوە لە هەردولامان ئاگادارترە. چونكە سەرچاوەی هەواڵەكانی ئەو گومانی تیا نیە كە مامۆستا ڕەئوف غولامی باوەڕپێكراوی لقی "كۆمەڵی عەلەم"و "عەهد"ە لە موسڵ كە جگە لەمەش یەكێكە لە نوسەرەكانی ئەو دەورە كە كارەساتەكانی سیاسی و مێژوی شۆڕشەكانی هەرێمی موسڵ و "دیر الزور"ی نوسیوەتەوە. "ڕەفیق حیلمی".

لەگـەڵ عەشـیرەتی سـۆران پێکـەوەو لـە تشـرینی دوەمـی ١٩١٩دا چـون بـە گـژ ئینگلیزا[٣٢].

ئەگـەر ئـاوڕێکیش بدەینـەوە لـە هـەرێمی سـلێمانیو قـەرەداغو چەمچـەماڵو هـەورامانو هەڵەبجـەو ناوچـەکانی ڕانیـەو پشـدەرو ڕەواندز، ئـەبینین کـە کـوردی عێراق لە پێش هـاتنی ئینگیـزەوە بۆ ئـەم وڵاتـەو دوای هاتنیـانو داگیرکردنـی، لـە ئاژاوەنانەوەو بـەرپاکردنی شۆڕشـی یەکلەدوایەکا بونو چە لە ڕوی یاخیبونو هەڵگەڕانـەوە لـە عاسـت جـەوری حکومـەتو کاربەدەسـتەکانو چـە بـە نـاوی کوردایەتیو داوای ئازادیو سەربەخۆیی کوردستانەوە بێئەوەی یارمـەتی لە هیچ قەومێك یا دەوڵەتێك ببینن و یا وەرگرن چون بە گژ لەشکرەکانی تورك و ئینگلیـزاو لەم ڕێیەدا وەکو لەمەوبەر باسمان کردبو کوشتارێکی زۆریان کردو یا لێیـان کـراو خوێنێکی ئێجگار زۆربەیان ڕژاند[٣٣].

---

[٣٢] بە پێی واتەی مامۆستا "عەبدولمونعیم غولامی" لە کتێبی (الضحایا الثلاث) ئەم شۆڕشانەی سەرەوە کە هەموی لە لایەن کوردەکانی هەرێمی موسڵەوەو لەژێر سەرەکی ڕەئیسـەکانو سـەرەك عەشیرەتەکانی کورد کراوەو تاقە عارەبێکی تیا نەبوە گەلێکی بە هاندانو بە پەنجەی "کۆمەڵە نهێنی"یەکانی "عەلەم"و "عەهد" ڕێکخراوەو ڕوی داوە. "عەلەم" یەکەم کۆمەڵی سیاسی نهێنیە کە لەساڵی ١٩١٤ لە موسڵ ڕێکخراوە. دواییو لە ٢٤ی مایسی ١٩١٩دا لەسەر بڕیاری ناوچەی گشتی کۆمەڵ لە دیمەشق ناوی نرا کۆمەڵی عەهد، لە پێشا بەرنامەی ئەم کۆمەڵە بەندێکی تیا بو کە بە بێ ئەو بەندە کۆمەڵ یارمەتی فەنی دەوڵەتی بەریتانیای قبوڵ کردبو. بەڵام لەگەڵ بڕیاری گۆڕینی ناوی کۆمەڵ لە "عەلەم"ەوە بۆ "عەهد"، ئەم بەندەش لە بەرنامەکەی کۆمەڵ لابراو سڕایەوە. مامۆستا "رؤوف الغلامی" ئامۆزای نوسەری "الضحایا" لە ساڵی ١٩٣٤ کە من لە ئەعدادی موسڵ مامۆستای ڕیازیات بوم لە یەکێك لە مەردەسەکانی "متەوەستە"ی موسڵ مامۆستای عەرەبی بو و ئاشناییم لەگەڵ پەیا کردبو. مامۆستا ڕەئوف لە پێشا بە ناوی "نادب الحق"ەوە باوەڕپێکراوی لقی کۆمەڵی "عەلەم" بو لە موسڵو دوای ئەوە بە ناوی "مەنسور"ەوە هەر لە موسڵ بە باوەڕپێکراوی کۆمەڵی "العهد" دانرایەوە..

[٣٣] بە پێی واتەی مامۆستا "مونعیم غولامی"، لە شۆڕشەکانی کوردی موسڵدا لە زەمانی لەچمەنو بیلو نولدر لە ئینگلیزەکانو هێزەکانیان جگە لە زابتەکانو حاکمە گەورەکانی کە لە سەرەوە باسمان کردبونو جگە لە هەزاران فەوتاوو بریندار، نزیکەی دو هەزار عەسکەرێکیشیان لێ کوژرابو..

وەکو لە سەرەوە بۆمان دەرئەکەوێت هەمو ئەو ئاژاوەو شۆڕشانەی کوردەکانی موسڵ لە ساڵی ١٩١٩دا نرابۆوە. لەم ساڵەدا عەرەبەکان جگە لە ئاژاوەی دێری زۆر (دیرالزور) بزوتنەوەیەکی وایان لێ نەبینرابو. ڕەمەزان شلاش یەکێك لە سەرکردەکانی عەرەب لە ١١ی کانونی یەکەمی ١٩١٩دا بە ڕاسپێری و هاندانی کۆمەڵەی عەهدی عێراقی لە سوریە بە هێزێکەوە هەڵیکوتایە سەر شاری "دێری زۆر" و ئینگلیزەکانی لێ کردە دەرەوە. نیشتمانپەروەرەکانی عێراق دوای ئەمەو دانرانی مەولود موخلیس (مولود موخلیس پاشا) بە حاکمی عەسکەری دێری زۆر، کاتیان بە هەل زانی و هەرێمی دێر یان کرد بە ناوچەی بزوتنەوەی شۆڕشەکان و نیشتمانیەکان بەرامبەر بە ئینگلیز. دوای ئەمە لە هەرێمی جەزیرەو دێری لە چەند جێگەیەکا عەرەب و ئینگلیز بە گژ یەکا چون و لە هەردو لاوە گەلێ کەس کوژرا[٣٤].

جگە لەمە لە هەرێمی دلێم و لە دوای کوشتنی لەچمەن ی حاکمی سیاسی لە ساڵی ١٩٢٠دا شێخ داری (ضاری) سەرەك عەشایری بەناوبانگی "زوبەع" شۆڕشێکی گەورەی نایەوەو ئەو شۆڕشە کە نزیکەی یەك مانگ و نیو نەکوژابۆوە لەسەر ئینگلیزەکان زۆر بە گران وەستا. ئەم کارەساتەی دلێم بێگومان ئەنجامێکی

[٣٤] هەندێ زابت و سەرەك عەشیرەتی عەرەب لەسەر ڕێی "شرقات-موسڵ"دا ئاژاوەیان نایەوەو لە ٢٤ی مایسی ١٩٢٠دا "فەهدی کوڕی بەتیخ" ناو بە هێزێکەوە هەڵی کوتایە سەر عەین دبس و قەتاری سوتاند. لە ٤ی حوزەیرانی ١٩٢٠دا "محەمەد عەلی حاجی حسێن"ی زابتی ژەندەرمە لە تەلەعفەر کەپتەن ستیوارت-ی قائدی ژەندەرمەی کوشت و دوای ئەمە لە لایەن ئەو هێزەوە کە لەگەڵ "جەمیل مەدفەعی"یەوە هاتە تەلەعفەرەوە "کەپتەن بارلۆ"ی حاکمی تەلەعفەرو گەلێ کەسی تریش کوژرا، هەروەکو چەند سەیارەیەکی عەسکەری کەوتە دەس شۆڕشگێڕەکان و هەر عەسکەرێکی ئینگلیزی و هندی تیابو لەگەڵ سێ زابتی گەورەی ئینگلیز کوژران و لەناو چون. لە تەموزی ١٩٢٠یشا لە نزیك "گەیارە" لە شوێنێکا کە پێی ئەڵێن "جرناف" و لەژێر سەرەکی "جەمیل محەمەدی خەلیل ئەفەندی" ناوا کە یەکێك بو لەوانەی لە شەڕی تەلەعفەرا ناوی دەرکردبو جارێکی تریش چون بەگژ ئینگلیزەکانا و ئەو ڕۆژە تا ئێوارە شەڕێکی قورس کرا. ئنجا عەرەبەکان کشانەوە هەرێمی "جەزیرە". (الضحایا- مامۆستا مونعیم غولامی).

ئەو شۆڕشە گرنگە بو کە لە فوراتی ناوەڕاستدا لە ڕومیسە (رمیثە)و لە مێژوی ٣٠ حوزەیرانی ١٩٢٠ زۆر بە گەرمی دەسپێکردبو و لە هەمو فوراتی ناوەڕاستا پەرەی سەندبو تا گەیشتبوە هەرێمی ئیدارەی لەچمەن لە دلێم..

*　*　*

له ١٩٢٠دا
شۆڕشی گەورەی عەرەبەکانی عێراق
"مجتهد"ەکانی شیعەو کۆمەڵە سیاسیەکان

یەکەم کۆمەڵەی سیاسی عەرەب لە عێراقا کۆمەڵەی پارێزگارانی سەربەخۆیی[٣٥]یە. ئەم حزبە لە دوامین ڕۆژەکانی شوباتی ١٩١٩ لە بەغدا بە دزیەوە دامەزرا. هەندێ لە ئەندامەکانی ئەم کۆمەڵە لە پێشەوە لەگەڵ لقی کۆمەڵەی العهد لە بەغدا ناسیاویان پەیاکردبو و بۆ یەکگرتنەوەو پێکەوە تێکۆشان لە ڕێی ولاتا ڕێکەوتبون. بەلام لە دواییا ئەندامەکانی حەرەسی ئیستیقلال بۆیان دەرکەوت کە لقی کۆمەڵەی "العهد" لەو باوەڕەدان کە دوای وەرگرتنی سەربەخۆیی ئەبێ عێراق لەژێر چاودێری بەریتانیای گەورەدا بێ و یارمەتی لێ وەرگرێت. لەسەر ئەمە ناسازی کەوتە بەینیانەوەو تێکچون. ئیستیقلالیەکان خۆشیان هەرچەند لەسەر ئەو باوەڕە بون کە پێویستە لە دەوڵەتێکی گەورەی بێگانە یارمەت وەرگرن، بەلام لە بەریتانیا قینیان ئەبۆوەو بیریان لە یارمەتی دەوڵەتێکی تر ئەکردەوە. لە کۆمەڵەی حەرەسی ئیستیقلالدا لە کوردە ناودارەکانیش هەندێ ئەندام هەبو. ئەم کۆمەڵەو یا حزبە بۆیە دانرابو کە لەژێر حوکمی یەکێك لە کوڕەکانی مەلیك حسێندا بۆ سەربەخۆیی عێراق تێبکۆشێت.

ناوچەی کۆمەڵەی العهد لەو کاتەدا لە سوریە بو. کە بە ناکۆکی بەینی ئیستیقلالیەکانی بەغداو لقی "العهد"یان زانی، لە سوریەوە دو ئەندامیان ناردە عێراق و ڕێکیان خستنەوە[٣٦] هاتنی ئەم دو ئەندامە بۆ عێراق کەوتبوە ئەو ڕۆژانە

[٣٥] کۆمەڵەی پارێزگارانی سەربەخۆیی= "حزب حرس الاستقلال".

[٣٦] لقی کۆمەڵەی العهد لە موسڵ کە لە پێشەوە ناوی "عەلەم" بو دوایی لەسەر ئەم ڕێکەوتنە لەگەڵ ئیستیقلالیەکان و لابردنی باسی وەرگرتنی یارمەتی لە بەریتانیا و چاودێری حکومەتی سەربەخۆی عێراق لە بەرنامەکەی کۆمەڵە، ناوی گۆڕا بە "العهد".

کە شێخ مەحمود لەگەڵ ئینگلیزەکان لە شەڕا بو. بە گەڕانەوەی ئەندامەکان بۆ سوریە (العهد و استقلال)، دوبارە تێکچونەوە. بەلام لە دوای پێنج مانگێک جارێکی تر تەقەلا دراو ڕێکخرانەوە. حەرەسی ئیستیقلال هاتبوە کزیو سستیو بەم یەکگرتنەوەیە لەگەڵ حزبی عەهد بوژایەوە. لەم ڕۆژانەدا مستەفا کەمال لە تورکیا لەگەڵ لەشکری یۆنان لە گەرمەی شەڕا بو و لەشکری تورک بەرەو سەرکەوتن ئەڕۆیشت. لە عێراقا ئەهالی لە کردەوەکانی ئینگلیز بە تەواوی بێزرا بونو بۆ بزوتنەوەو نانەوەی شۆڕشێک لە هەل ئەگەڕان. گەلێک لە زاناو گەورەکانی شیعەو تەنانەت لە "مجتهد"ەکانیش هاتنە کۆمەڵەوە. بە هۆی ئەمانەوە کۆمەڵە زۆر پەرەی سەندو گەلێ بەهێز بو. لە شارەکانی کازمیەو نەجەفو کەربەلاو حللە لقی بۆ کرایەوەو لە ماوەیەکی کەما هەمو شارەکانی جنوبو عەشایری ئەو ناوە هاتبونە ژێر ئەمری کۆمەڵەوە. ئیتر بەبێ ترسو بە ئاشکرا لە هەمو شوێنێک، لە کۆڵانو بازاڕا، لە دیوەخانەکانو مەجلیسەکانا، بێ پەروا لە خراپەی ئینگلیز ئەدوان، خەڵقیان هان ئەداو لێیان هەڵئەگێڕانەوە. جگە لەمەش کەوتبونە ویزەی جاسوسەکانو مونافقەکان. تانوتیان لێ ئەدان، هەڕەشەیان لێ ئەکردن، کردەوەکانیان ئەدانەوە بە چاوا. شەرمیان لێ نەئەکردنو ماوەیان نەئەدان کە ئەگەر ڕاستیش بێ باسی هێزو دەسەڵاتی ئینگلیز بکەنو یان بە چاکە ناویان بەرن. بە کورتی ئەوانەی بە لاگیری ئینگلیزیان دائەنان ناوچەی کۆمەڵایەتییان[٣٧] چی ئەبو ببێ سوکو سەلیمیان کردبونو ماوەیان نەئەدان کە فزەیان لێوە بێ. بە ئەنجام نوێنەرەکانی کۆمەڵەی حەرەسی ئیستیقلالو "العهد" لە مانگی حوزەیرانی ١٩٢٠ لە ماڵی حەمدی پاشای بابان[٣٨] کۆبونەوەو بۆ

---

[٣٧] ناوچەی کۆمەڵایەتی= مرکز اجتماعی.

[٣٨] حەمدی پاشا یەکێک بو لە ناودارەکانی کوردی بەبە. لە زەمانی عوسمانیا "موفەتیشی عەدلیە" بو. کە لە عێراق بۆ جاری یەکەم حکومەتی نیشتیمانی دامەزرا داوای لێ کرا ببێ بە "وەزیری عەدلیە". بەلام نەیکردو تا مرد نەچوە ژێر ئەرکی خزمەتی حکومەتی عێراقەوە. حەمدی بەگی بابان خزمی حەمدی پاشایەو بەینێک لە بەغدا لە گەڕەکی "حەیدەرخانە" لە ماڵی حەمدی پاشا پێکەوە دائەنیشتن.

نانـەوەی شۆڕشـێکی گـەورە کەوتنـە باسـەوە. لـەم کۆبونەوەیـەدا بێجگـە لـە ناودارەکانی شیعە لە بەغدا وەکو "سەی محەمەدی سەدر"و " جەعفەری ئەبو تمەن"، گەلێکیش لە نوێنەرە تێرراوەکانی شارەکان و بە تایبەتی هی نەجەف هەبو.

لەناو خۆیانا بڕیاریان لەسەر ئەوەدا کە —نوێنەرەکانی دەرەوەی بەغدا ناوچەی دینی و سیاسییان بخەنە کارەوەو بۆ وریاکردنەوەی عەشیرەتەکانی جنوب و ڕاستکردنەوەیان بەرامبەر ئینگلیز تێبکۆشن. هینەکانی بەغداش وریاکردنەوەی شارستانیەکان و ئەهالییان گرتە خۆیان و بۆ ئەم مەبەسە لە مزگەوتەکانی بەغدا بە ناوی خوێندنەوەی مەولود خەڵق کۆئەبونەوەو کۆئەکرانەوە. ئەمانە بە وتاری نیشتمانی و وێژەی میللی و سیاسی ئەهێنرانە جۆش و وریا ئەکرانەوە، لە حوکمی ئینگلیزا ژیانی دیلییان ئەخرایە بەرچاو. لە ڕێی ڕزگاری و سەربەخۆیی عێراقا و بۆ ئازادی میللەتی عێراق داوای ڕاستبونەوەو ڕژاندنی خوێنیان لێ ئەکرا. کۆبونەوەی گەورەو یەکەم لە دواڕۆژەکانی مانگی حوزەیرانی ١٩٢٠ی ڕێکەوتی شەوی شەشەمی مانگی ڕەمەزانی ١٣٣٨ی هیجری لە مزگەوتی حەیدەرخانەدا کرا. "عیسا عەبدولقادر"ی کاتبی ئەوقاف[٣٩] لەم کۆبونەوە مێژوییەدا قەسیدەیەکی نیشتمانی ئێجگار بە تینی خوێندەوە. بەم قەسیدەیە نوێژکەرەکانی مزگەوت و ئەوانەی لەوێ کۆببونەوە هاتنە خرۆش. دەنگی بژی بژی و ئاوازی بڕوخێ ئیستیعمار لە هەمو دەمێک بەرز بۆوە. ئەوانەی لە مزگەوتەکە بون گیانی نیشتمانییان کەوتە بزوتنەوە. هەریەکە بون بە "عیسا"یەک.. لە دەرەوە، لەناو ماڵ و منداڵیانا دەستیان

---

[٣٩] "عیسا عەبدولقادر" لەو ڕۆژەدا ئەوقافی بەغدا کاتبێکی بچوک بو. ئیمڕۆ هەر لەو تاقی گشتیی بەغدا "موفەتیشی عام"ە. ویستم کە وێنەکەی لەم "یادداشت"ەدا هەبێ. چەند کەسێك لە هاوڕێکانم داوایان لێ کرد. دوایی خۆشم چومە لای و هەوڵم دا کە وێنەیەکی خۆیم بداتێ. سوێندی خوارد کە وێنەی نیەو تێی گەیاندم کە "مامۆستا مەهدی بەسیر"یش کتێبی "القضية العراقية"ی نوسیوەتەوە داوای وێنەی لێ کردوە، بەڵام وێنەی بۆ نەگرتوەو نایەوێت وێنەی بخرێتە کتێبەوە.

کرد بە قسەوباسی نیشتمان، لەناو خەڵقی گەڕەکا، لە چایخانەکانا، لە جێگەی کارو ژوری دائیرەدا کەوتنە دوان لە ئینگلیز، لە جەورو لە خراپەی ئینگلیز. هەر چیت ئەبینی ئەیوت: بژی ئازادی، بژی سەربەخۆیی پایەداربێ یەکێتی. برمێ ئینگلیز. بروخێ ئیستعمار.. عیسا عەبدولقادری کاتبی بچوکی ئەوقاف ئاگرێکی گەورەی نابۆوە. ئەو لە وەزیفەکەی دەرکرا، گرتیان و ناردیانە بەسرە. بەڵام لە جێی ئەو هەزاران عیسا هاتنە مەیدان. "عیسا عەبدولقادر" لە ئەوقاف دەرکراو خرایە بەندیخانەوە، بەڵام لە هەمو عێراقا ناسراوی و ناوی پەیا کرد. بو بە یەکێك لە نیشتمانپەروەرەکان! عیسا کاتبێکی بچوك بو. بەڵام لە سەعاتێکا بو بە نیشتمانپەروەرێکی گەورە خۆی بەدیل گیراو نێرایە بەسرە، بەڵام بەمە "دیلی"ی قەومەکەی خستە بەرچاو و ڕێی غەزای بۆ ڕون کردنەوە. بە وێژەیەکی نیشتمانی[٤٠] کردنەوەی دەرگای ئازادی بە دیلەکان پیشان دا!.. ئەم قەسیدە

---

[٤٠] وێژە نیشتمانییەکەی "عیسا عەبدولقادر":

الا هبّوا رفاقی واستفیقوا	وکونوا کلّکم متعاضدینا
فذا یوم التعاضد والتآخي	ویوم تکاتف المتفرقینا
فإنا ان سکتنا الیوم قومی	ولم نهض ندم مستعبدینا
فماهذا وما في الدین ماقد	یؤدی للبقاء مشتتینا
فما الزیدی خالف اهل نجد	ولا الشیعيّ للسنيّ دینا
فکل قائل ویقول ما مِن	اله غیر رب العالمینا
وکل یعرف المختار طه	رسولا للخلائق اجمعینا
وکلهم یولی البیت وجهاً	ویتلو الکل قرآنا مبینا
بنی النهرین لاتجدی القوافی	ولم تنفع فهبوا مسرعینا
فإما ان یموت الکلّ منا	وإما ان نعیش محررینا
"وموت العز خیر من حیاة"	لنا فیها نعیش محقرَّینا
وهل یاخیر خلق الله اصلاً	یلیق بقائنا مستضعفینا؟
فنحن العرب اهل للمعالی	وسنة ربنا من قبل فینا
اذا بلغ الفطام لنا رضیع	تخرُّ له الجبابر ساجدینا
وبعد اقول للجاسوس منا	تجسس ماستطعت الحاضرینا

نیشتمانییه بەرزە عیسا عەبدولقادری گەیاندە پایەیەکی نیشتمانی بەرزو بە ڕیزی عەرەب. ئەو ئاوەی کە عیسا لە حەوشی مزگەوتەکەی حەیدەرخانەدا ڕشتی ئەوانی تر پێیان لێ خشاندو نیشتمانپەروەری بو بە پیشەی گەلێك لە لاوەکانی تر..

حکومەتی ئیحتیلال (واتە حکومەتی ئینگلیز لە عێراق) تا بەینێك لەم کردەوانە ئەوەندە خۆی سڵ نەکردو بەرامبەر بە خەڵقەکە بە توندی نەجولایەوە. بەڵام دوایی کار گەیشتە ئەندازەیەك کە لە مەسەلەی کۆبونەوەی مزگەوتان‌و خوێندنی وێژەی نیشتمانیا نەما. بە هۆی موجتەهیدەکانی شیعەوە عەشایریش ڕاست بونەوەو ئیتر شۆڕش بە چەك دەسی پێکردبو. لەبەر ئەمە ئینگلیزەکان کەوتنە خۆیان. ڕۆژێ لە ناکاوا بە هێزی پڕ چەکەوە دەوریماڵەکانی هەندێ لە ئەندامە ناودارەکانی کۆمەڵەیان داو چەند کەسێکیان لێ گرتن.

ئەمانەیان بەبێ ڕاگرتن ڕەوانەی هەنجام کرد. بەڵام هەندێك لە ئەندامەکان خۆیان نەدا بە دەستەوە. چونکە گەلێك لەو "لاو"ە نیشتمانپەروەرانە کە لە کۆمەڵەدا ئەندام بون لەگەڵ خەڵقی گەڕەك چون بە دەنگیانەوەو بە چەك بەرامبەر بە هێزەکانی حکومەت وەستان. بەمجۆرەو دوای شەڕێکی قورسی ناو کۆڵان یوسف سویدی[٤١] و "سەی محەمەد سەدر" نەگیران‌و دەرباز بون‌و خۆیان گەیاندە ناو شۆڕشگێڕەکانی هەرێمی فورات.

لەو ڕۆژەدا شاری بەغدا شێوابو. بازاڕو دوکان داخرا. من لە بەغدا بوم‌و بەیانی ئەو ڕۆژە لەگەڵ کەریمی حاجی ئەولای حەمە کەرکوکی‌و "فایەق"ی تاپۆو "ڕەفیق"ی مەحامی برای فایەق‌و چەند لاوێکی تری کوردا چوبوینە ماڵی مستەفا بەگی کۆنە قائیمقام. ئەم کابرایە کورد بو و زۆریی تەمەنی خۆی لە بەسرە لەگەڵ

وبلّغ من ترید فقد بنینا لاستقلالنا الاسس المتینا!

[٤١] کەریم بەگ برا بچوکی حاجی مەلا سەعیدو ئەحمەد ئاغای کەرکوکی زادە بو. لە حقوقی ئەستەموڵ دەرچوبو. لەو وەختەدا مەحامی "ئەوکات" بو. دوایی بو بە ڕەئیسی مەحکەمە. لە سلێمانی ئەمری خوای بەجێ هێنا.

"تالیب پاشا"ی نەقیب ڕابواردبو. یەکێك بو لەو کوردانە کە ئەمانبیستەوە لەگەڵ نیشتمانپەروەرەکانی عەرەب بۆ سەربەخۆیی عێراق تێئەکۆشێت. لەو ڕۆژەشا خەریکی ئەوە بون کە لاوە نیشتمانپەروەرەکانی کوردو عەرەب لە یەك نزیك بخەنەوە. من بە تەواوی لە نیازی هاوڕێکان ئاگادار نەبومو لە مەبەسیان باش تێنەگەیشتبوم. لەگەڵ ئەمەشا متمانەم بە کەریمو فایەق زۆر بو و سڵم لێ نەئەکردنەوە. جگە لەمە ئەشمویست لە بەرنامەی کردەوەکان بگەمو ئەگەر بە باشی بزانم تێکەڵیان ببم. لەبەرئەمە ملم دابو و لەگەڵیان چوبوم. ماڵی مستەفا بەگ لە تەپەی کورد (تپە الکرد) بو. ئێمە لەوێ ئاگامان لە هەراکەی ناو شار نەبو. لە دیواخانەکەی مستەفا بەگ لەگەڵ لاوە عەرەبەکان بۆ ئەم مەبەسە کۆببوینەوەو چاوەڕوانی مستەفا بەگمان ئەکرد. هێشتا لە دائیرەی حەرەم نەهاتبوە دەرەوە. چەند جارێك لە پیاوەکانیمان پرسی. هەر ئەیانوت هاکا هات! بەڵام مستەفا بەگ هەر پەیا نەبو. دوای بەینێکی زۆر من ئارامم لێ هەڵگیرابو کە هاوڕێکان هەستانە سەرپێ. وام زانی "مستەفا بەگ" هات. کەچی هەمو ڕویان کردە کۆڵان. منیش لەگەڵیان چومە دەرەوە. خەریك بوم لە سوپاسی ئەم میوانداریەدا هەندێ شەکر بشکێنمو چەند کلۆیەك بنێرم بۆ "مستەفا بەگ". بەڵام تەقەی تفەنگو دەمانچەیەکی لە دور هاتە گوێم. هاوڕێکانیش وتیان هەرایە لەناو شار. دەس کرا بە گرتنی نیشتمانپەروەرەکان. تومەز "مستەفا بەگ" ئەمەی بیستبو و ئێمەی خلافاندبو. چونکە لە خۆی بە شك بو و ڕایکردبو..

کە گەیشتینە شەقامە گەورەکەی "خەلیل پاشا"[٤٢] هەر خەڵق بو ڕایئەکرد. بەشی زۆربەی دوکانو بازاڕ داخرابو ئەوانەش کە مابو یەكو دو پەلەپەل دایان ئەخست. گرمەی تەقوهۆڕ لەوبەری دیجلەو لەلای "کەرخ"ەوە ئەهات. پردەکەیان

[٤٢] ئەم شەقامە کە ئێستە پێی ئەڵێن "شارع رشید" لە زەمانی حکومەتی عوسمانی لە لایەن خەلیل پاشای قائدی لەشکری شەشەمی تورکو والی عێراقەوە کرابۆوەو پێیان ئەوت جادەی خەلیل پاشا.

لابرد بو[٤٣] و هاتوچۆ برابو. دوای ئەوە کە تەقە نەماو پردەکەیان بەستەوەو هاتوچۆ دەسی پێکردەوە بە گیراوەکانمان زانی. شێخ ئەحمەدی "شێخ داود" کە دوایی کرا بە وەزیری ئەوقاف لەناو ئەم گیراوانەدا بو و ناردیانە هندستان. بەڵام جگە لە سویدیو سەدر کە بە ئاشکراو بە شەڕ دەرباز بونو چونە هەرێمی فورات گەلێکی تریش لە ئەندامەکان خۆیان شاردەوەو نەکەوتنە دەس حکومەت. لەبەر ئەمە شۆڕش تا هات زیاتر کڵپەی ئەسەندو هەمو هەرێمی فوراتی گرتەوە. کوردەکان ئەمجارەش هەستانە سەرپێ. "برایم خان"ی دەلۆ لە هەرێمی "کفری"یا شۆڕشێکی نایەوەو شاری کفری گرت.

"سالۆمین"ی حاکمی سیاسی کفری لەم هەرایەدا کوژراو لەناو چو وڵاخەکانی منو ئەحمەد ئاغای کەرکوکیو ئەحمەدی سەعەی فەتاح کە لە کفری لە ماڵی عەباسی کاروانچی تاقەمان کردبو بەر تاڵان کەوت. شاری بەغدا وەکو مەنجەڵی سەر ئاگر ئەکوڵا. ڕۆژ نەبو خەڵقێکی زۆر نەگرن. یا وەجبەیەك عەرەبی ڕوتو قوت لە دەورو پشتەوە بە ناوی "دیل" نەهێننە بەغداو بۆ چاوترساندن بەناو بازاڕا نەیانبەنە بەندیخانە. زۆری ئەم دیلانە وەکو ئەمانبیست لە شەڕا نەئەگیرانو لە شۆڕشگێڕەکان نەبون. لەملاو ئەولاو هەر یەکە لەبەر مەرامێك بیانویان پێ ئەگیراو کۆئەکرانەوە. شۆڕشگێڕەکان ئازانەو گیانفیدایانە شەڕیان ئەکرد. بەڵام حکومەت یا ئینگلیز تۆڵەی ئەوانی لە "دیل"ەکان ئەکردەوەو داخی دڵی خۆی بەوان ئەڕشت کە لەژێر دەستیانا بونو لە شارەکانا نەمانەوە. چونکە ئەیانزانی کە خەڵقەکە لە ژێرەوە لەگەڵ شۆڕشگێڕەکان یەکنو زۆری شارەکان بە یارمەتی ئەوان ئەکەوتە دەس شۆڕشگێڕەکان. ڕۆژنامەی الاستقلال لەو دەورەدا یەکەمین ڕۆژنامەی نیشتمانی بو لە بەغداو زۆر ئازانە باسی شۆڕشەکەو کردەوەکانی نیشتمانپەروەرەکانی ئەنوسی. خەڵقی هان ئەداو ئاگری شۆڕشی خۆش ئەکرد.

---

[٤٣] پردەکەی ئەوسا لە دارو تەختە بوو ئەبەسترا بە دو یەکانەوە کە وەکو کۆڵەکە ڕایان ئەگرت.

عەبدولغەفور بەدری خاوەنی الاستقلال و قاسم عەلەوی نوسەری ئەم ڕۆژنامە[٤٤]یە لە لاوە نیشتمانپەروەرەکانی عەرەبی عێراق بون. ئەوانیش بە هۆی ڕۆژنامەکەیانەوە ئەهالی و بە تایبەتی لاوەکانی بەغدایان هانیبوە جۆش. بەیانیان کە الاستقلال دەرئەچو و فرۆشیارەکانی بە دەنگێکی بەرزو ئاوازێکی تایبەتی بە کوڵان و بازاڕاو بە ڕاکردن جاڕیان بۆ ئەدا لەبەر لێشاوی کڕیارو هێرشی لاوان سەریان لێ ئەشێواو نەئەپەرژانە سەر بڵاوکردنەوەی و وەرگرتنی پارەکەی. کڕیارەکان خۆیان ئەیانفڕاند و پارەکەیان بۆ بەجێ ئەهێشتن. الاستقلال هەر بە باسەکانی شۆڕشی عێراقەوە نەئەوەستا. تورکەکانی ئەنادۆڵیش کە بەرامبەر بە یۆنان و یا بەرامبەر بە لەشکرە کرێگرتەکەی ئینگلیز شەڕیان ئەکرد لەگەڵ شورەوییەکانی ئەو ڕۆژەی عێراقا بە شەریکی ئەژمێران. ئەوە لەبیر چوبۆوە کە لە شەڕی گەورەی گێتیا شانبەشانی ئینگلیز لە حیجازو سوریەدا چوبون بە گژ تورکا. (الاستقلال)ی عەرەب لەو ڕۆژەدا لە باسی غەزای تورك بە چەشنێکی وا ئەدوا کە تین بدا بە گیانی نیشتمانی لاوەکانی عێراق و ئاگری شۆڕشەکەی پێ خۆش کا.. لەولای تریشەوە بە ڕاسپێری کۆمەڵە نهێنی و سیاسیەکان لاوە نیشتمانپەروەرەکان ئێوارانی ڕەمەزان لە مزگەوتی حەیدەرخانە کۆئەبونەوە و لە کاتێکا کە عەشایر لە هەرێمەکانی فورات و دیالە و کفری بە چەکەوە هەڵیان ئەکوتایە سەر شارەکان و بۆ سەر لەشکرەکانی ئینگلیز ئەمان لەو مزگەوتەدا بە وتارو وێژەی نیشتمانی ئەهالیان ئەهێنایە جۆش و گڕیان تێ بەرئەدان. شێخ مەهدی بەسیر بوێژی نیشتمانپەروەری ئەو دەورەو سەرەك (خەتیب)ی ئاگرینی

---

[٤٤] قاسم ئەلعەلەوی لە زەمانی عوسمانیا لە ئەعدادی عەسکەری یەکەمی پۆلی خۆی بو. لەوێوە یەکتریمان ئەناسی. کە پۆلی ئەوان چونە ئەستەموڵ پۆلی ئێمە بوین بە دوامین پۆلی ئەعدادی عەسکەری لە بەغدا. قاسم لە ئەستەموڵ لە حەربیە نەمایەوەو چوە مەکتەبی هەندەسەی مولکیە. بەڵام دوایی هاتەوە عێراق و لە بەغدا (حقوق)ی تەواو کردو ئەوکات تا ئێستە لە حکومەتی عێراقا وەزیفەی نەبینیوە..

(مینبەر)ی کۆبونەوەکانی مزگەوتەکەی حەیدەرخانە بو[٤٥]. لە ئەنجاما ئینگلیزەکان لە توانایانا نەماو خۆیان پێ نەگیرا. لە شوباتی ١٩٢١دا بڕیاریان دا بە داخستنی الاستقلال و عەبدولغەفور بەدری و قاسم عەلەوی، سەرنوسەری ڕۆژنامەکەیان خستە بەندیخانەوەو بەم چەشنە دەنگە دلێرە تاقانەو نیشتمانپەروەرەکەی شۆڕشی گەورەی ١٩٢٠ کپ کراو خنکا!..

من لەو ڕۆژانەدا هێشتا لە بەغدا بوم. هەندێ ئێواران ئەچومە حەیدەرخانەو لە کۆبونەوەکانا ئەبوم. هەمو ئێوارەیەك ژن و پیاو و گەورەو بچوك هەزاران کەس ئەڕژانە حەوشەکەی مزگەوتەوە. مەهدی بەسیر بە مێزەرو جوبەوەو دەس لە دەسی تەها بەدریا[٤٦] ئەهاتە سەر مینبەرێك کە لە ناوەڕاستی حەوشەکە بۆ ئەم مەبەسە دائەنراو دەسی ئەکرد بە خوێندنەوەی شیعرەکانی. بەڵام چۆن شیعرێك؟! هەموی ئاگر! بەیتی وای هەبو کە سێ چوار کەڕەت پێیان ئەگێڕایەوە. خوێندنەوەکەی مەهدی بەسیر چەشنە تەمسیلێکیشی تیابو. مەسەلا کە ئەینەڕاندو ئەیوت:

و متى بحبك للمشانق ارتقى؟ کی ترتقی بعدی عروس علاکا!"

---

[٤٥] "شێخ مەهدی بەسیر" لە ساڵی ١٣١٣ی هیجری لە حلە لەدایك بوە. لە ساڵی ١٩٢٠ی میلادی هاتۆتە بەغداو لەگەڵ نیشتمانپەروەرەکانا تێکەڵ بە سیاسەت بوەو بۆ سەربەخۆیی عێراق تێکۆشاوە. هەر لەو ساڵەدا لە کاتی شۆڕشە گەورەکەی عێراق مێزەری ئەبەست بە سەرەوەو جبەی لەبەر ئەکردو بەم بەرگەوە ئەچوە سەر مینبەرەکەی ناوەڕاستی حەوشی مزگەوت و بە شیعرە نیشتمانیە بەرزو بەکوڵەکانی کڵپەی لە ئاگری شۆڕشەکە هەڵئەسان. لەبەرئەوە کە نابینایە بە دەستوری عەرەب بۆ ڕێزداری (حورمەت) پێی ئەڵێن بەسیر (واتە چاوساغ یا بینا). پیاوێکی کورتەباڵای تۆزێ تێکسمڕاوو دەمو چاو ئاوڵاویە. لە کاتی شۆڕشەکەدا ئینگلیزەکان لە بەغدا گرتیان و دوای ئەوەش ناردیانە (هەنجام). بەڵام کە حکومەتی نیشتمانی عێراق دامەزرا نێررایە فەرەنسەو لە پاریس لە ئادابا دوکتۆرای وەرگرت. ئێستە لە (دار المعلمین عالیە) لە بەغدا ئوستازی ئەدەبی عەرەبیە. فەرەنسزی باش ئەزانێ و بوێژێکی بەرزە لە زمانی عەرەبیا..

[٤٦] تەها بەدری برای خوالێخۆشبو عەبدولغەفور بەدری، خاوەنی ڕۆژنامەی (الاستقلال)ە. سەردەمێك موحاسبی وەزارەتی مەعاریف بو. دکتۆرە لەمیعە بەدری کچی تەها بەدرییە.

سەری هەڵئەبڕی، دەسی بۆ ملی خۆی ئەبردو پەلەکانی بۆ ئاسمان درێژ ئەکرد" لە تۆ وابو کە سێدارەکەی بۆ هەڵخراوەو ملی پیا ئەکا.. تاو تاوەو هەندێ جاریش لە دوای هەمو بەیتێکەوەو بە پێی جێگەو مانای شیعرەکان دەنگی بژی! بژی!و یا گرمەی برمێ! بروخێ!و شەقەی چەپڵەی دورو درێژو بەتینی هەزاران ژن‌و پیاو و لاو و منداڵ گوێی ئینسانی کەڕ ئەکرد. من لە عاست ئەم تابلۆی حەماسەت‌و نیشتمانپەروەرییەدا ئەهاتمە کوڵ‌و یادی بەسەرهاتی قەومی کوردم ئەکردەوە. لە وڵاتی دوری بێگانەدا دیلی شێخ مەحمودی حوکمداری کوردستانم بیر ئەکەوتەوەو موچڕکم بە لەشا ئەهات. جاری واش ئەبو کە وەکو خوالێخۆشبو "تایەر بەگ"ی[٤٧] وەسمان پاشای جاف ئەڵێت:

"ناچارە ئەگەر وەربگەڕێ پردی تەحەممول"

"(سیروان)ی سروشکم کە ئەکا هاژە لە سەردا"

توانام لێ ئەبڕاو بێئەوە دەسەڵاتم هەبێ فرمێسکی گەرم بە چاوەکانما ئەهاتە خوارەوە. هەمو کەس لە ماوەی ژیانا زۆرجار گریاوە. بەڵام گریان تا گریان فەرقی هەیەو بە پێی کارەسات ئەگۆڕێ. من لە ژیانما سێ جارو لە سێ شوێنا زۆر بە دڵ گریاوم‌و فرمێسکی بە ڕاستی گەرم‌و بە کوڵم ڕژاندوە. لە ئەستەمول پێش ئەوە کە حکومەتی عوسمانی بچێتە شەڕی گێتیەوە لە بەردمی "ئابدە"کەی[٤٨] مەیدانی مزگەوتی سوڵتان ئەحمەد، بە هۆی لابردنی قانونی جیاوازی بێگانەکانەوە (ئیمتیازاتی ئەجنەبیە= Capitielations)[٤٩].. ڕۆژی ٢٨ی ئاغستوسی ١٣٣٠ ڕۆمی "مەتینغ"ێکی[٥٠] گەورە ڕێکخرا. لەو ڕۆژەدا لەگەڵ عەبدوڵڵا حامی

---

[٤٧] تایەر بەگ برا گەورەی ئەحمەد موختار بەگ بو کە لەناو شاعیرەکانی کوردو لە بەرگی یەکەمی (شیعرو ئەدەبیاتی کوردی)یا باسمان کردوە. تایەر بەگیش بوێژێکی تەڕو بەسۆزی کوردی بو. زمانی فەرەنسزیشی ئەزانی. کە مێجەر سۆن بە بەرگی خەفیەوە هاتبوەماڵی وەسمان پاشا، تایەر بەگی ناسیبو و لە کتێبەکەیا باسی زرنگی‌و زیرەکی کردوە.

[٤٨] ئابدە: مەسەلە، قوللە.

[٤٩] تورکەکان بە ئیمتیازاتی ئەجنەبیەیان ئەوت Capitulations.

[٥٠] بە ئیجتیماع یا کۆبونەوەیان ئەوت (مەتینغ) کە لە (Meeting) ئینگلیزی وەرگیراوە.

يوزباشــى كــوڕى عــەزيزى لاوەى خــزمم چــوبوينە ئــەو مەيدانــە. لاوێكــى نيشــتمانپەروەرى تــورك وتــارێكى ئێجگــار بــەرزو بــەتينى خوێنــدەوەو زۆرى خەڵقەكەى هانيە گريان. من لەناو ئەوانەدا بوم‌و قوڵپەى گريانم لە كانگاى دڵمەوە سەرئەكەوت..

جــارى دوەم لــە ١٩٢٠ لــە مزگــەوتى حەيدەرخانــە لــە بەغــدا لــە تەنيشــت مينبەرەكەى مەهدى بەسيرەوە ئاگام لە هەست بڕابو و بە خەياڵ سەركەوتبومە ئاسۆيەكى بێ سنورى ڕۆحانى. فرمێسكێكى گەرم‌و بەكوڵ بەر چاوەكانى لێڵ كردبوم ئنجا تك تك بە سەر سنگ‌و بەرۆكما ئەڕژايە خوارەوە. چونكە ئەو ڕۆژە ڕۆژى حەشر بو! پياوم ئەويست كە لەو ساتانەدا مێژوى تيا دروست ئەكرا، لە عاست شيعرە بەرزەكانى ئاگرين‌و نيشتمانى ئەم بليمەتە كوێرەدا تواناى لێ نەبڕێ، پردى تەحەمول بەرگەى هوروژم‌و هاژەى سيروانى فرمێسكى بگرێ‌و وەرنەگەڕێ[٥١].. لە ساڵى ١٩٢٢دا كە شێخ مەحمودى حوكمدارى كورد لە هندستان گەڕايەوە سلێمانى، ئەو ڕۆژەش گريانەكەى من گريانێكى هەرە ڕاستەقينەى خۆشى‌و شادى بو..

لە كاتێكا كە لە حەوشى مزگەوتەكەى حەيدەرخانەدا ئەم حەشرو حەلەلاو ڕۆمەڵ غەزايە بو، عەسكەرو پۆليسى ئينگليز لە شەقامەكەى بەردەمى مزگەوتەكەدا[٥٢] بە چەكەوە ئەهاتن‌و ئەچون‌و ئامادە بون كە ئەگەر پزيسكە ئاگرێكيان بەرچاو كەوت بە هەڵمەتى يەكەم بيكوژێننەوە. بەڵام خەڵق نەك لەمانە بترسن‌و خۆيان لە شەڕ بپارێزن، بەڵكو خۆنواندنى پۆليس‌و نهێنييەكان كە

---

[٥١] هەندێ بەيت لە قەسيدەى (لبّيك ايها الوطن)ى مامۆستا محەمەد مەهدى بەسير:

هب لي بربّك ميتة تختارها — يا موطني أولست من أبناكا

كم أورثتك يد السياسة علة — فاشرب دمي وأظن فيه شفاكا

واحمل وساما فوق صدرك من دمي — ماكان احلاه اذا حلا كا

ولئن مزجت دمي بدمعك سائلا فلقد وفيت وما عدمت وفاكا

قد كان حجرك ماحييت يضمني فاذا قتلت فقد سكنت حشاكا

[٥٢] شەقامى ڕەشيدو شا شەقامى كۆنى خەليل پاشا.

زۆریـان ناسـرابون ئـەبو بـە هـۆی هەڵچـون و گڕگرتنـی خـەڵقی نـاو مزگەوتەکـەو هاتوچۆکەرەکان.

* * *

٥٠

حەمدی بەگی بابان

لە کاتێکا لە کوردستان و لە عێراقا هەواڵ بەمجۆرە بو و خەڵق بە چەشنی مەنجەڵی سەرئاگر قوڵپیان ئەدا ئینگلیزەکان بە بیری ئەوە کە بیکەن بە جێنشینی شێخ مەحمود، خۆیان لە حەمدی بەگی بابان نزیك خستەوە. لەگەڵ ئەوەدا کە لە تاقیکردنەوەی شێخ مەحمود ئەنجامێکی وایان دەس نەکەوتبو کە لە حکومەتێکی نیشتمان ڕوکەشی کوردی بە هیوای کەڵکێك بن و تا ئەو ڕۆژە لەو باوەڕەدا بون کە دورخرانەوەی شێخ مەحمود لە کوردستان و ئیدارەی قەرەقوشی چەند حاکمێکی وەکو میجەرسۆن لەوانەیە سەر بە کوردەکان بنەوێنێ، دەمکوتیان بکا و لە پەلوپۆیان بخا دیسانەوە کە بۆیان دەرکەوت لە باوەڕەکەیانا بە هەڵە چون و مەسەلەی کورد بە دورخستنەوەی شێخ مەحمود لە وڵات نەبڕاوەتەوە و لەوانە نیە کە ببڕێتەوە و بە تایبەتی کە چاویان بە ئەنجامی ئیدارەی سۆن کەوت و ئاگری شۆڕش هەمو لایەکی کوردستانی گرتەوە" سەرەڕای ئەمانەش کە شۆڕشی کەمالیەکان لە تورکیا و شۆڕشی گەورەی عەرەب لە عێراقا پەرەی سەند و سیاسەتی ئینگلیز ڕویکردە "نابوتی"" بە ناچاری وازیان لە سەرپێچی هێنا و جارێکی تریش کەوتنەوە سەر بیری دامەزراندنی ئیدارەیەکی تایبەتی بۆ کورد. بەڵام بە تەما نەبون کە دوبارە شێخ مەحمود تاقی بکەنەوە. سەید تەهاش لە یەك دو هەلاکە دەسیان بۆ بردبو بە ئاسانی نەهاتبو بە دەنگیانەوە. چەند مەرجێکی پێش ڕێکەوتن خستبو. واتە بۆ کورد داوای هەندێ "حقوق"ی کردبو. لەبەرئەوە بۆ یەکێك ئەگەڕان کە لە قەومەکەی زیاتر بە تەنگ خۆیەوە بێ. لەوانە ئەگەڕان کە بە یارمەتی بێگانە دوی دەسخستنەوەی حەقێکی مێژویین کەوتبێ. چاوی لە زیندوکردنەوەی "کیان"ێکی خانەوادەیی بێ. بۆ ئەمەش ئەو ڕۆژە کەسێکی لە حەمدی بەگی بابان باشتریان نەهاتە بەرچاو و بەلای ئەوانەوە نێچیرێکی وەکو حەمدی بەگ بە دەگمەن هەڵئەکەوت. هەرێمی سلێمانی بە هۆی کردەوەی

"سۆن"ەوە بەرەو شۆڕش ئەچو. ئوزدەمیر لە ڕەواندز ئیدارەی ئینگلیزی شڵەژاندبو. لە بەغداش و لە هەرێمی فورات هەواڵ بەو جۆرە بو کە باسمان کرد. لەبەرئەمە حەمدی بەگ ببو بە جێگەی هیوای ئینگلیزەکان و ناوی کەوتبوە سەر زمان. چونکە لە خانەوادەی بابان "جەلال و جەمال و ئەحمەد موختار" لەو دەورەدا ئەوەندە دەرنەکەوتبون و لە ڕیزی حەمدی بەگدا نەبون. حەمدی پاشا کە بە تەمەن لە حەمدی بەگ گەورەتر بو، هەروەکو دڵی بە دونیاوە نەمابو زۆریش خۆی لە کورد نزیک نەئەخستەوە. تەنانەت پشتیوانی سیاسیەکانی عەرەبی ئەکرد و لەگەڵ شورەوییە نیشتمانیەکانی ئەوانا ببو بە یەك. لەبەرئەمە بە تایبەتی لە خانەوادەی بەبە (بابان) تەنیا حەمدی بەگ بە دەسەوە هەبو. من لەو دەورەدا لە بەغدا بوم. حەمدی بەگم نەدیبوو نەمئەناسی. بەڵام ناوم بیستبو و لەوە ئاگادار بوم کە خۆی لە کوردەکان نزیك ئەخاتەوە. بە تایبەتی لەوانەوە کە لە سیاسەتی کوردایەتیا کەم و زۆر دەسیان هەبو.

تۆفیق وەهبی، عیزەت تۆپچی (عیزەتی فاتە) و ئەوڕەحمان سەعید و عەلی سەقا و سەید ئەحمەدی بەرزنجی کاتمی ئەسرارو یا ئەمینداری شێخ مەحمودو یەکێك لەو دوانە کە لە وەختی خۆیا لە لایەن شێخ مەحمودەوە نێررابوە لای شەریف پاشا لەناو ئەو کوردە ناسراوانەدا بون کە لە حەمدی بەگ نزیك کەوتبونەوە. وەکو ئەیانوت و هەندێ لە خۆشیان پێیان لێ ئەنا، مانگانەشی بۆ بڕیبونەوە. لەو ڕۆژەدا ئەوان لێقەوماو و دەسکورت بون. حەمدی بەگیش هەیبو و لە ژیان و ڕابواردنا لاسایی پرەنسێکی (ئەمیر) ئەکردەوە. ئینگلیزەکانیش خۆیان لێ نزیك خستبۆوە و کەوتبوە سەر سەودای حوکمداری. ئیتر بێئەوە دەسی پێوە بلەرزێ ئەیبەخشی. یەکێك لەوانە کە بە دڵ حەمدی بەگی ئەویست و حەزی بە سەرکەوتنی ئەکرد سەید ئەحمەدی بەرزنجی بو. لای من زۆر باس و ستایشی ئەکرد. منیش لە پێشا ئەوەندە دڵم نەئەدایە واتەکانی سەید ئەحمەد. دوایی تێگەیشتم کە ئەیەوێت لە حەمدی بەگ نزیکم بخاتەوە. چەند جارێك بە ساردەوە وەڵامم دایەوە و نەمویست بچم بۆ لای حەمدی بەگ. بەڵام کە چوم و چاوم بە

حەمدی بەگ کەوت بە ئینسانێکی بەرزو بەنرخم هاتە بەرچاو. لەبەرئەوە سوپاسی سەی ئەحمەدم کرد بۆ ئەم ناسیاوە تازەیە کە دەسی خستم..

حەمدی بەگ لە خانەوادەی بابانو نەوەی محەمەد پاشای خدێوە. لەو ڕۆژەدا تەمەنی لە دەوری پەنجا ئەبو. پیاوێکی سورو سپی تێکسمڕاوی بالاّ ناوەندی نزیك بە کورتی ڕو خۆشو دەم بە زەردەخەنەو تا بڵێی بە تەربیەو قسەخۆشو ڕاستگۆو میوان پەرست بو، بەلاّم پابەندی تەقلیدو ژیانی (ئەرستۆکرات)ی بو و خۆی لەم پێوەندانە بۆ ڕزگار نەئەکرا. جگە لەم دڵی ناسكو تۆرینۆكو کەمێکیش توندە-تەبیات بو. لە هەستانو دانیشتنو وێنەی ژیانا وەکو لە پێشەوە وتمان لاسایی ئەمیرێکی ئەکردەوە. ئەو وەختە من نەمئەزانی تا چ ماوەیەکی خوێندوەو لە چ مەکتەبێك دەرچوە. بەلاّم زانیاری گشتی باش ئەهاتە بەرچاوم. لە دواییشا لە جەلال بەگی بابان تێگەیشتم کە لە مولکیەی شاهانەی ئەستەمولْ دەرچوە. لە ژیانی کۆمەلاّیەتیا ئەشیا بکرێ بە میسال. شارەزای زمانەکانی ئینگلیزیو فەرەنسزی بو. لەگەلْ منو هاوڕێکانی ترا بە تورکی قسەی ئەکرد. داخەکەم کوردی نەئەزانیو کەمی تێئەگەیشت. چونکە لە ئەستەمولْ هاتبوە دونیاو زۆری تەمەنی لەوێ ڕابواردبو. نە لە تورکیاو نە لە عێراقا نەچۆتە ژێر ئەرکی خزمەتی حکومەتەوە.

لە دوای چەند هاتوچۆیەك ئاشنایەتیم لەگەلْ حەمدی بەگ پێشکەوت. وا دیار بو کە چوبوم بە دڵیا. لەبەرئەمە لە هاوڕێکانی کە زیاتر ڕوی ئەدامێ. جاروبار لە ئوتێل ڕۆیال زیافەتی بۆ ئەکردم. ئوتێل ڕۆیالْ ئیستە نەماوە. لە نزیك مسگەرەکان (سوق الصفافیر) لە جێگەی سینەمای هاوینی قاهیرەی ئیمڕۆدا بو. لەو ڕۆژەدا ئەو ئوتێلە یەکەمین ئوتێل بو لە بەغدا. ئینگلیزەکانو پیاوە گەورەکان لەوێ نانیان ئەخوارد. سینەماشی لێ هەبو. حەمدی بەگ زۆرتر بیرەی ئەخواردەوە. لەم چەشنە دانیشتنانەدا زیاتر باسی سیاسەت، واتە باسی کوردو بە هۆی منەوە بە قسەی خۆی ئەیویست لە هەواڵی هەرێمی سلێمانیو کوردەواری تێبگاو شارەزا بێ.. خۆی وەکو تێگەیشتبومو بۆی ئەگێڕامەوە

جاربەجار ئەچوە لای ئینگلیزەکانو یا بۆ لای مەندوبی سامیو جارجاریش ئەوان ئەهاتنە لای. هەندێجاریش نامەیان لە بەینا ئاڵوگۆڕ ئەکرا. کە ئاشنایەتیمان پێشکەوت، متمانەی پێ ئەکردمو ئەو نامانەی بۆی ئەهات لەگەڵ وەڵامەکانیا بۆی ئەخوێندمەوەو ئەم جێگانەی تێی نەئەگەیشتم بە تورکی تێی ئەگەیاندم. بەمانەدا بۆم دەرکەوتبو کە خەریکن لە کوردستانا دەورێکی پێهەڵسوڕێنن. بەڵام لەژێر چ ناوێکاو بە چ جورێك؟ ئەوە هێشتا دیار نەبو. چونکە جارێ خرابوە ژێر تیشکی زەڕەبینی سیاسەتەوەو تاقی ئەکرایەوە. بەڵام داخەکەم لە ئیمتیحانا دەرنەچو. ئەویش لە ڕیزو لە حساب کرایە دەرەوە. چونکە سیاسەتی بە پێچو دەورەی ئینگلیز بە لای ڕاستییا نەئەچو. ئەوان ئەیانویست لە زەمان کەڵك وەرگرن، لەبەرئەمە پەلەیان نەبو. بە پێی سروشتی سیاسی خۆیان بە خوێن ساردیو سستی ئەچون بەڕێوە. بەڵام بە پێچەوانەی ئەوان زەمان بە سەعات بەڵکو بە دەقیقە ئەگۆڕا. زۆر بە خێرا تێپەڕ ئەبو. هەر کارێ بخرایە سبەینێ کاتی بەسەرئەچو. ئیتر بەکەڵك نەئەهاتو سەری نەئەگرت..

پێشئەوەی کە حەمدی بەگ لە ئیمتیحان بکەوێو لە حسابی ئینگلیز بکرێتە دەرەوە من ویستم بگەڕێمەوە سلێمانی. چونکە شۆڕشی کوردەکانی دەوری کفریو هەرای برایمخانی دەلۆ بەئەنجام گەیشتبو و ڕێی بەغدا-کەرکوك کرابۆوە. منیش هەر پولو پارەیەکم پێ هەبو، خەرجم کردبو. لە ئەحمەدئاغای کەرکوکی زادە بە "کۆمپیالە" هەزار ڕوپیەم بە قەرز وەرگرتبو و ئەویشم دابو بە هەندێ شتومەکی عەتاری بۆ دوکانەکەم. چومە لای حەمدی بەگ بۆ دۆعاخوازی. بەڵام ویستی کە یەك دو سەعاتێك پێکەوە ڕابوێرین و دەعوەتی کردمە ئوتێل ڕویاڵ. لە هاوینا گەرمای بەغدا بەناوبانگە، بەڵام لە ئوتێلەکەدا جێگەکەمان فێنك بو و بە دەم خواردنەوەی بیرەی ساردەوە دو سێ سەعاتێکمان بە قسەی دواڕۆژەوە بردەسەر.

دۆستایەتی منی بە دڵ بوو بە تەواوی متمانەی پێکردبوم. بە هیوای ئەوە بو کە زۆری پێنەچێ لەگەڵ ئینگلیزیەکان ڕێکەوێتو بۆ کوردستان چەشنە

ئیدارەیەکیان پێ دابمەزرێنێت. بە باسی چەك و سیلاح و تۆپ و تفەنگ و باسی تەشکیلاتی عەسکەریا وا دەرئەکەوت کە دامەزراندنی ئیدارەیەکی سەربەخۆ بۆ کورد پێویست بو بە هێزێکی شەڕکەرو بزوتنەوەیەکی دەسوبرد. لەبەرئەمە حەمدی بەگ ئەیویست لە نیشتمانپەروەرەکانی کورد نزیك بێتەوە. بیانناسێ و بیناسن. تاوەکو یارمەتی بدەن و بە پشتیوانی ئەوان بچێتە ژێر ئەم بارەوە. تا ئەو ڕۆژە حەمدی بەگ سلێمانی نەدیبو. زمانی کوردی نەئەزانی و لە کاروباری میریا شارەزایی نەبو. لە کوردەکان کەسی وای نەئەناسی. بە کورتی پێویستی بە دەوروپشت هەبو و ئەیویست کۆمەڵێکی ببێ. بۆ دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی وا بە قسەی خۆی لەناو هەموانا منی هەڵبژاردبو. وای دەرئەخست. کە زۆرتر هیوای بە من بێ و کە هاتە سلێمانی بە پرس و ڕای من بچێت بەڕێوە. من هەرچەند ئەوەندە خۆشباوەڕ نەبوم و هیوام بەوە نەمابو کە ئینگلیزەکان ڕاستی لەگەڵ بکەن واتە بەتەمای ئەوە نەبوم کە ماوەی سەربەخۆیی بە کورد بدرێ، دیسانەوە لە عاست بەیاناتی حەمدی بەگدا سەرپێچیم نەکردو قسەم دا کە تێبکۆشم و بۆ ئەم مەبەسە کۆمەڵەیەك دابمەزرێنم. ئیتر کات درەنگ ببو. نزیك بە ئێوارە کەوتبوینەوە. ئەبو بچمە ئێستگەی شەمەنەفەر. لەم کاتەدا حەمدی بەگ دەسی کرد بە گیرفانی پێشەوەی شەرواڵەکەیا (پانتۆڵ) و سێ بانکنۆتی سەد ڕوپیەیی دەرهێنا و بۆی ڕاگرتم. وتی: "بەینێکی زۆرە کە لەسەر ویستی من لە بەغدا ماویتەوەو پارەیەکی زۆرت خەرج کردوە. لەبەر ئەوە تکام وایە کە ئەم پارەیەم لێ وەرگری بۆ مەسرەفی ڕێگە. ناشڵێم کە هەر بۆ خۆت! ئەگەر لە دواڕۆژا پارەت بو بمدەرەوە.." من دەسم بۆ پارەکە درێژ نەکرد. ڕەنگم سور هەڵگەڕا. زۆرم قسە بە دڵ هات. بەڵام حەمدی بەگم خۆش ئەویست و زۆرم لەلا بەڕێز بو. لەبەرئەوە نەمویست بیڕەنجێنم و دڵی بشکێنم. بە کەم بڕیمەوە. وتم: لە سای ئێوەوە پارەم هەیە و لە ئەحمەدئاغا قەرزم کردوە. چونکە لەگەڵ ئەحمەد ئاغا پەیوەستێکی سیاسی و کۆمەڵایەتیم نیە. ئەگەر لەگەڵ جەنابیشتاندا بومایە نەك بە قەرز هەرواش لێم وەرئەگرتن.. زۆر بە شەرمەوە ئەم قسانەم کردبو. لەبەرئەوە وای بە بیرا هاتبو ئەبێ زۆرم لێ بکا کە

وەریگرم. پارەکەی لەبەر دەمما داناو وتی: "ئەم قسانەی پێ ناوێت. ئێمە ئێسە بوین بە برا. نابێ شتی وا لێك بدەیتەوە"و دوای ئەمە خەریك بو هەستێتە سەر پێ. ئەو وەختە من گورجو لە پێش ئەوا هەستامە پێیانو بانگی سفرەچیەکەم کرد کە پارەی خواردنو خواردنەوەکەمانی بدەمێ. ئەمجارە ئەو سور بۆوەو بانکنوتەکانی خستەوە گیرفانیو بە تەوسێکەوە تێی ڕوانیم. لەبەرئەوە کە مەسرەفی ئوتێلەکەی دا، دەنگم نەکرد. جگە لە ئەمەش قەڵەمێکی پاندانی جوانی تایبەتی خۆی هەبو بە دیاری پێی بەخشیم، ئەویشم بە سوپاسەوە لێ وەرگرت، ئنجا دەسم گوشیو دوای ئەوە کە قسەم دایە ڕاسپێریەکانی بەجێ بێنمو بە ڕاستیو بە دڵ لەگەڵی بجوڵێمەوە لێێ جیا بومەوە..

* * *

٥١

شۆڕشی مستەفا کەمال لە تورکیا بەرەو سەرکەوتن ئەچو و لە عێراقا شۆڕشی عەرەبەکان کڵپەی سەندبو. لە کوردستانیشا هەرچەند شێخ مەحمود بەدیل گیرابو و ڕەوانەی هندستان کرابو، بەڵام کوردەکانی عێراق کۆڵیان نەدابو و دەسیان هەڵنەگرتبو. حکومەتی ئینگلیز لە ئاست ڕەخنەو لۆمەی شەعبەکەیا واقی وڕمابو، وەڵامی پێ نەئەدرایەوە. شەعبی ئینگلیزی تازە لە شەڕی گەورەی گێتی هاتبوە دەرەوە. برسیو ماندو و بێهێز کەوتبو. بە تەرکەن نەیئەویست کە دەرگای شەڕێکی تری بۆ بکرێتەوەو یا بخرێتە ژێر باری پێویستی کوژاندنەوەی شۆڕشێکی گشتیو گەورەوە. بە تەمای ئەوە بو کە حکومەت "حکومەتی ئینگلیز" تا ماوەیەکی زۆر بحەسێتەوەو شەعبەکەش بحەسێنێتەوە، بەینێك خۆی لە قەرەی شەڕو شۆڕش نەداو میللەت توشی ڕەنجو ئەرکو کەشمەکەش نەکا. لەبەرئەمە حکومەتی ئینگلیز ئەگەر بۆی بلوایەو سەری بگرتایە بە سێ مەبەس مەسەلەی کوردستانی زیندو ئەکردەوە:

١-دامەزراندنی کوردەکانو دورخستنەوەیان لە شۆڕش.

٢-دەرکردنی ئوزدەمیرو ئەو چەند تورکەی لە ڕەواندز بون بە هۆی هێزێکی کوردەوە لەبەر هەندێ تێبینی سیاسی.

٣-بە ناوی حکومەتی کوردستانەوەو لەسەر حسابی کورد بڕینەوەی (مەسەلەی موسڵ)و هێشتنەوەی ئەم وڵاتە پڕ لە نەوت و بە پیتە لەژێر نفوزی ئینگلیزا.

ئەگەر کەمێك لەم سێ مەبەسە ورد بینەوە ئەبینین کە ئەمانە لە هەمو سەرێکەوە بەسراون بە یەکەوەو یەکێکیان بە سوکی و ئاسانی لەوی تریان جیا ناکرێتەوە.

کوردەکان کە لە پێش عەرەبەکانی عێراقا حکومەتێکی کوردی نیشتمانیان دامەزراندبو و بەینێك بە سەربەخۆیی ژیابون، جارێکی تر بە ئاسانی نەئەچونە ژێر حوکمی بێگانەوە، لەبەرئەمە مانەوەیان لەو حاڵەدا کە تیابون و یا تێی کەوتبون بەرەو یەکێك لەم دو ئەنجامەی ئەبردن:

١-یەکبون لەگەڵ ئوزدەمیرو تورکەکان.

٢-لە ڕێی سەربەخۆیی کوردستانا ڕاست بونەوەو بەرپاکردنی شۆڕشێکی گشتی. ئەمانەش هەردوکیان پێچەوانەی مەبەس و ئامانجی ئینگلیزو بەرهەڵستیەکی گەورە بون لە ڕێی سیاسەتی بەریتانیادا. ئنجا بەرپەرچدانەوەی ئەنجامێکی وا، لە دامەزراندنی حکومەتی کوردا ئەبینرا. ئەگەر بەرنامەیەك کە بۆ ئەم کارە دانرابو سەری بگرتایەو کوردستان بهاتایەوە ناو، سیاسەتی ئەو ڕۆژەی ئینگلیزو هەنگاوێکی بۆ پێشەوە ئەهاویشت و ئیمڕۆ دەوری کورد لە خۆرهەڵاتی ناوەندیا بە جۆرێکی تر ئەبو..

* * *

٥٢

تورکەکان جارێ دەستیان لە موسڵ هەڵنەگرتبو. بە لای ئەوانەوە موسڵ وەکو "ئەلزاس لۆرەن" بو لە چاو فەرەنسزەکانا. چونکە هەمو ئەیزانین کە لە کاتی موتارەکەدا سلیمانیو موسڵ بە دەس تورکەوە بو. عەلی ئیحسان پاشای سەرەك لەشکری عوسمانی لە موسڵ نەچوبوە دەرەوە. بە تەمای ئەوە بو کە موسڵ لە دوای شەڕ بە دەس تورکەوە بمێنێ. ئنجا لەبەرئەمە کە لەچمەن ویستی بچێتە موسڵەوە عەلی ئیحسان سەرپێچی کردو نەیدا بە دەستەوە. بەڵام کە لە ئەستەموڵەوە بە تەلگراف فرمانی پێ کرا، موسڵی بەجێهێشتو ئینگلیزەکان بە بێ شەڕ چونە شارەوە. سلێمانیش بە هۆی شێخ مەحمودەوە بەبێ شەڕ ئینگلیزی تێهاتبو. لەبەرئەمە ئەیانوت کە دوای شکستی لەشکری یۆنان بەرامبەر بە تورك، یەکێك لە داواکانی مستەفا کەمال سەندنەوەی ولایەتی موسڵ ئەبێ. هاتنی ئوزدەمیریش بۆ ڕەواندز لەبەر ئەم مەبەسەو بە درێژایی شەڕی تورکو یۆنان لە ئەنادۆڵ، ئەو (واتە ئوزدەمیر) لە کوردستانی موسڵدا خەریکی بڵاوکردنەوەی ئەم "بیر"ە بو. هەر لەبەرئەمەش بە لامانەوە وا نیە کە سستی ئینگلیزەکانو دوایی نەدانیان بە مەسەلەی کوردستان تەنیا کەڵکی بە تورك ئەگەیاندو لە پێش ئەوەدا کە هەلێکی گەورە بە قەومی کورد بدۆڕێنێ حکومەتی بەریتانیای بۆ ماوەیەك ئەخستە گێرەو کێشەو لەوانە بو کە لە گەڵ کاتی گرنگا ببێ بە هۆی بە ئەژنۆدا هاتنی ئینگلیز بەرامبەر بە مستەفا کەمال.

ئنجا بۆ ئەمە کە نەکەوتە "وێستاو"ێکی بەم جۆرەوەو بۆ دامەزراندنی ئیدارەیەکی سەربەخۆ بۆ کوردەکان کەوتنەوە تەقەلاو ئەمجارە لە جێی شێخ مەحمود، حەمدی بەگیان هێنایە پێشەوە. بەڵام لە بەینی حەمدی بەگو شێخ مەحمودا فەرقێکی گەورە هەبو. شێخ مەحمود بە ڕاستی زەعیمێکی کورد بو و لە کوردستانا ناسرابو. خاوەنی مێژویەکی پڕ لە کارەسات، لەناو عەشایری کوردا خاوەنی جێگەو مەقامێکی بەرزی دینیو دونیایی بو. هەزاران دەسوپێوەندو

مسکێن‌و لادێیی سوێندیان بەسەری ئەخواردو باوەڕیان بە پیرۆزی خانەوادەی کاك ئەحمەد هەبو. جگە لەمە شێخ مەحمود بە زمانی کوردی قسەی ئەکردو لە ڕێی پاراستنی کوردستانی عێراقا بەرامبەر بە ڕوسەکان شەڕی کردبو و خوێنی ڕژاندبو. و لە گەڵ کارەساتا بە ئازایی‌و شاسواری ناوی دەرکردبو. لەبەر ئەمانە، شێخ مەحمود بە ڕاستی یەکێك بو لە قارەمانە هەرە ناودارەکانی کوردستان.

هەرچی وەکو حەمدی بەگ بو لەگەڵ ئەوەشا کە لە خانەوادەیەکی مێژوینی وەکو بابان‌و خوێندەوارێکی بەرزی شارستانی بو، دیسانەوە زۆر بە کەڵکی کوردستانی ئەو ڕۆژە نەئەهات. لە پێش هەمو شتێکا زمانی میللی نەئەزانی. شارەزای وڵاتەکەی باو و باپیری خۆی نەبو. جگە لەمانە پیاوی سواری‌و شەڕو لەشکرگێڕی نەبو. ئەو بە شەکرلەمە بەخێو کرابو و لە ئاوریشم‌و لۆکەدا ئەنوست. بە چەند زمانێکی خوراوایی قسەی ئەکرد، بەڵام لەگەڵ لادێییەکی کورداو یا لەگەڵ سەرەك عەشیرەتێکا تەرجەمانی پێئەویست. ئەمیرێکی ساڵۆن‌و بە هەمو مانای وشە جەنتلمەن بو. بەڵام لەوانە نەبو کە بێنی ئەمیرێکی لەشکرگێڕ. ئەگەر کوردستانێك هەبوایە حەمدی بەگ بە یارمەتی ئینگلیز پێی هەڵئەسوڕا، بەڵام ئەو کوردستانە بە حەمدی بەگ دروست نەئەکرا. چونکە حەمدی بەگ بە هۆی زمان نەزانین‌و چاوپێنەکەوتنی وڵاتەکەو نەشارەزایی لە هەواڵی کورد، یەکێك بو لاڵ‌و کوێرو کەڕ. لەگەڵ ئەم هەمو بەرهەڵستانەدا چارە نەبو و بە هیوای خزمەتی مەسەلەی کورد بڕیارم دا کە بۆ حەمدی بەگ لەگەڵ لاوە نیشتمانپەروەرەکانی کوردا هەوڵی دامەزراندنی کۆمەڵەیەکی سیاسی بدەم لەسەر پەیمانێکی دابوم بە گەیشتنەوەم بۆ سلێمانی دەسم کرد بە تێکۆشین.

من بەشبەحاڵی خۆم لەو بیرەدا بوم کە ئەمە کارێکی ئاسان نیەو زۆرتر لەوانەیە کە ڕەنجێکمی بێسود بەولاوە ئەنجامێك نەبەخشێ. بەڵام ڕەوشتی ئینگلیزەکان وای ئەگەیاند کە جارێکی تر قەت ئاوڕ لە شێخ مەحمود نەدەنەوە. هەر من لەم باوەڕەدا نەبوم. لەو ڕۆژەدا ئەوانەی کە نزیك بە شێخ مەحمود بون ئەتوانم بڵێم هەمویان لە نەقسی ئەم باوەڕەدا بون. لەبەرئەمە

ویستمان کە خۆشەویستی شێخ مەحمود نەکەین بە بەرهەڵستی خزمەتی مەسەلەی کوردو لەگەڵ هاوڕێ خۆشەویستەکانا کەوتینەوە کار. لە ماوەیەکی کەما کۆمەڵە هاتە ناو. زۆری پێ نەچو زۆربەی لاوە نیشتمانپەروەرەکان، ئاغا، ئەفەنی، شێخ و مەلا، بەگزادەکانی بابان و کاسبی ناوبازاڕ هەتا ئەگاتە سەرەکی عەشایرە ناودارەکانی وەکو پشدەرو جاف و هەورامان و هەمەوەندو جەباری هاتنە کۆمەڵەوە. جێی ئینکار نیە کە لە پەرەسەندنی کۆمەڵەو هاتنی شێخان و سەیدەکانی بەرزنجەو قەرەداغ و سەنگاو و سەرگەڵو و عەسکەرو ڕەئیسەکانی هەمەوەندو جاف و پشدەرو هەورامان و جەباریا ماجید مستەفاو خوالێخۆشبو مەحمود جەودەت و سەی عەبدوڵڵای حاجی سەی حەسەن، بەشێکی گەورەو دەسێکی درێژیان هەبو. ئەم کۆمەڵە کۆمەڵەیەکی سیاسی نەبو و هێشتا تەشکیلاتێکی ڕێکوپێک و بە ڕێوشوێنی تیا نەکرابو. چونکە لە پێش هەمو شتێکا مەبەسمان یەکخستنی کوردەکان و بڵاوکردنەوەی بیری کوردایەتی و گیانی نیشتمانی بو لەناو ئەندامە یەکگرتوەکانی ئەم کۆمەڵەیەدا. بەڵام تەنیا بۆ ئیدارەی کۆمەڵەو بۆ ڕێپیشاندان بە ئەندامەکان دەستەیەک لە لاوە بەکارو نیشتمانپەروەرەکان کە لە ٧ ئەندام پێکهاتبو، بە بێوچان خەریکبون. دوای دامەزراندنی کۆمەڵەکە بەمجۆرە بە ماوەیەک وردەوردە لەگەڵ هاوڕێکانا کەوتینە باسی ڕێکخستنی تەشکیلاتێکی تایبەتی و دامەزراندنی لق لە هەمو هەرێمێکدا کە چەند سەرەک عەشیرەتێکی لە کۆمەڵەدایەو یا بەشێکی خەڵقەکەی هاتونە کۆمەڵەوە. لەسەر ئەمە مەسەلەی سەرەکی کۆمەڵە هاتە پێشەوە. بە پێی کردەوەو تەقەلاکانم بۆ دامەزراندنی کۆمەڵە، زۆری هاوڕێکان لەو باوەڕەدا بون کە من سەرۆکی کۆمەڵەم و یا پێویستە من ببم بە سەرۆک. بەڵام تێمگەیاندن کە من بیرم لەمە نەکردوەتەوەو وتم: ئەبێ لە لاوە سەرۆکێک هەڵبژێرین کە نەبێتە هۆی چەندو چون و تێکچون لەناو خۆمانا. ئنجا وتیان ئێستە شێخ مەحمودمان پێویست بو. وتم: ڕاستە بەڵام دەسمان بە شێخ مەحمود چۆن ئەگا؟ دوای گفتوگۆیەکی

تەواو و لە دوای گێڕانی چاو بە کونوقوژبنی کوردستاناو بیرکردنەوە لە گەورەکانی کوردو هەڵسەنگاندنی زروفو شەخسیەتی هەر یەکە لەمانە، من هەوڵم دا کە بیری هاوڕێکان لەسەر ناوی حەمدی بەگدا بوەستێنم. لەمەدا توشی ئەرکێکی زۆریش نەبوم. ماجد مستەفای دۆستو هاوپۆلی مەکتەبم[٥٣] کە یەکێك بو لە ئەندامە خوێنگەرمەکانی کۆمەڵە، بە درێژایی وەختو لە هەمو کردەوەکانما لەگەڵ من بو. لەسەر واتەی ئەو بڕیارمان دا کە جارێکی تریشو لە ماڵی خوالێخۆشبو عەزمی بەگی باباندا، کۆبینەوەو لە لایەن سەرۆکی کۆمەڵو حەمدی بەگەوە بە شێنەیی گفتوگۆ بکەینو بڕیارێکی لەسەر بدەن[٥٤].

ڕەفیق حیلمی

بەغدا

١٩٥٦/١٢/١٨

*　*　*

[٥٣] کە منو ئەحمەد ئاغا چوبوینە بەغدا، ئەوڕەحمان سەعیدو ماجیدو مەحمود جەودەتی ڕەحمەتی لە بەندیخانەدا بون. بەڵام کە گەڕامەوە سلێمانی ئەوان بەردرابونو لە دامەزراندنی کۆمەڵەکەدا وەکو لە سەرەوە باسم کرد بە تایبەتی ماجیدو مەحمود زۆر بە گەرمی یارمەتییان ئەدامو لە پەرەسەندنی ئەم کۆمەڵەدا دەستێکی درێژیان هەبو..

[٥٤] ماجید کە لە ئەستەموڵەوە بە "نامزەدی" نێررایە "ئەیاستە فانوس" من لە ئەستەموڵ بومو ئەم وێنەیەی لەوێوە بۆ ناردبوم ١٣٣٠ڕۆمی.